

**Программа
по крымскотатарскому языку
для 1-4 классов общеобразовательных учебных
заведений с украинским и русским языками
обучения**

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ,
МОЛОДЕЖИ И СПОРТА УКРАИНЫ**

**ПРОГРАММЫ
ПО КРЫМСКОТАТАРСКОМУ ЯЗЫКУ
ДЛЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ С УКРАИНСКИМ И
РУССКИМ ЯЗЫКАМИ ОБУЧЕНИЯ**

**УМУМТАСИЛЬ МЕКТЕПЛЕРНИНЬ
1 – 4-НДЖИ СЫНЫФЛАРЫНДА
КЪЫРЫМТАТАР ТИЛИ БОЮНДЖА
ПРОГРАММАЛАР**

Авторы Бекирова А.Р., Мамутова М.Р.

Программа по крымскотатарскому языку для 1-4 классов общеобразовательных учебных заведений с украинским и русским языками обучения

Анълатма тезкереси

Рус, украин тиллеринде окъугъан талелерге кырымтатар тили экинджи тиль сыфатында огретиле.

Окъутувнынъ эсас макъсады: башлангъыч дереджеде къонуша бильмеге огретмек, кырымтатар тили ве имлясы акъкъында адий бильги ве беджериклик ашламакъ, талелернинъ тюшюнюв къабилиетлерини осьтюремек ве халкъшынаслыкъ, халкъ медениети акъкъында бильгилер бермек.

Украинада экинджи тиль оларакъ бир де-бир тильни огретмек ичюн девлет стандартлары бельгилене. Нутукъ фаалиетининъ эр бир тарафыны керекли дереджеде менимсемек ичюн окъутув мундериджеси къонушма, нутукъ, тильшынаслыкъ, халкъшынаслыкъ ве халкъ медениети ёнелишлерине айырыла.

Эсас макъсад ве девлет стандартынынъ мундеридже ёнелишлерине коре окъутув, инкишаф эттирюв, бильги берюв ве тербиелев макъсадлары къоюла.

Окъутув макъсадлары:

- талелернинъ нутукъ фаалиети беджерикликлерини эр тарафлама шекиллendirмек ве инкишаф эттирмек;
- кырымтатар тилини динълемеге ве анъламагъа бильмек;
- программада бельгиленген мевзулар дереджесинде акъранларынен ве буюклернен къонушмагъа бильмек;
- кырымтатар тилинде окъумагъа ве язмагъа бильмек;
- кырымтатар тили ве имлясы акъкъында адий бильгилер ве беджерикликлерни менимсемек.

Инкишаф эттирюв макъсадлары:

талелернинъ тюшюнюв, фикир эттирюв къабилиетлерини инкишаф эттирмек; эдебий кырымтатар тилининъ хусусиетлерини шивелерде олгъан хусусиетлерини рус тилининъ хусусиетлеринен тенъештирмеге бильмек, оларны талиль этмек, нетидже чыкъармакъ.

Бильги макъсадлары:

кырымтатар тили акъкъында адий бильгилер ашламакъ, кырымтатар тили буюк тюркий тиллер терегининъ бир пытагъы олгъаны акъкъында бильгилер ашламакъ; кырымтатар халкъ медениетинен, урф-адетлеринен, мерасимлеринен, халкъ агъыз яратыджылыгъынен, белли шаир ве язиджыларынен, тарих ве медениет эрбапларынен таныштырмакъ.

Тербиевий макъсадлар:

кырымтатар халкъына, тилине, эдебиятына, медениетине, тарихына меракъ, урьмет ве севги ашламакъ; башкъа миллетлер ве оларнынъ медениетине толерантлы (сабырлы) мунасебетте олмакъ, эдеп эсасларыны, къонушма медениетини шекиллendirмек.

Тиль огретме мундериджесининъ къонушма (коммуникатив) ёнелиши энъ эсаслыдыр. Чюнки бу бильгилер адамларгъа бири-бирлеринен агъзакий ве язма шекильде багъланабилюв алышкъанлыгъынынъ темелини къоя.

Агъзакий къонушма лаф эткен адамны динълемеге ве анъламагъа, къонушма адетинде къуланылгъан сёзлерни менимсеге, акъранларына ве буюклерге мураджаат этюв чешитлерини менимсеге, лакъырды эткен вакъытта незакетлик бильдирмеге, незакетли суаль бермеге ве джевап къайтармагъа, разы олгъаны я да олмагъаны бильдирип айтмагъа огретмекни козьде тутуа.

Язма шекильде къонушма башлангъыч сыныфларда бир де-бирине тезкере (записка), даветнаме, илян язмагъа ве шу ишлерни безетмеге огретмекни козьде тутуа.

Окъутувнынъ тильшынаслыкъ ёнелиши талебелер къырымтатар тили ве имлясы акъкъында адий бильгилер менимсемелерини, къырымтатар ве башкъа тюркий тиллернинъ арасындаки фаркъны анъламагъа, оны рус тилинен тенъештирип, хусусиетлерини айыра билювни огретмекни козьде тутуа. Агъзакий ве язма нутукъны менимсемек ичюн орфоэпия, лексик, грамматик, имля къаиделерини билип къуллаанмагъа огретмек.

Халкъшынаслыкъ ве халкъ медениети ёнелишинде талебелерни къырымтатар миллий медениетинен таныштырув, миллий урба, савут, емек, адетлерни бильдирген сёзлерни менимсев, аталар сёзю ве айтымлар, масалбашлары, текерлемелерни огренип, эзберден айтмакъ, манасыны анълатмакъ, халкъ оюнларынен, йырларынен, масалларынен, белли шаир ве язджыларнен ве башкъа медениет ве тарих эрбапларынен таныштырмакъ козьде тутуа.

Башлангъыч сыныфларда къырымтатар тилини огретюв шу ёнелишлерде алынып барыла: “Нутукъ фаалиети”, “Тиль акъкъында бильгилер ве тиль беджериклиги”, “Имля, имля къаиделерини къуллаанув беджериклиги ве алышкъанлыкълары”.

I. НУТУКЪ ФААЛИЕТИ

Къырымтатар тилинде нутукъ фаалиетини шекиллendirюв эки шекильде алынып барыла – агъзакий (динълев ве анълав, лакъырды этюв) ве язылы (окуув ве язув). Агъзакий шекильде (динълев) ве язылы шекильде (окуув ве язув) хабер, идрак этмек ве анъламакъ, акъранларынен ве буюклернен лакъырды этмекнен нутукъ фаалиети талебелернинъ бильги алув ве къонушув фаалиетлерини шекиллendirе ве инкишаф эттире. Бойлеликнен къырымтатар тили дерслеринде нутукъ фаалиетининъ эп шекиллерини ишлетмели. Шуны да эсапкъа алмакъ керек ки, чокъусы балалар мектеп чагъына къадар агъзакий къырымтатар тилини бильмейлер я да етерли дереджеде бильмейлер. Онынъ ичюн 1-2-нджи сыныфларда динълемеге ве анъламагъа, имля къаиделерини керек дереджеде менимсеп лакъырды этмеге, сёз байлыгъыны арттырмагъа ве буларнынъ эсасында къонушма нутукъны инкишаф эттирмеге ве окуумагъа, язмагъа огретюв эсас ер тутуа.

Бу беджерикликлер ве алышкъанлыкълар 4 йыл девамында шекиллене ве инкишаф этиле. Окуутувнынъ биринджи йылында (1-нджи сыныф) эсас вазифе агъзакий нутукъны шекиллendirмектен ибарет: динълемек ве анъламакъ, лакъырды этмек, къонушмакъ. Экинджи йылы окуутувнынъ вазифелери юкъарыда бельгиленгинен берабер язма нутукъны инкишаф эттирюв, яни къырымтатар тилинде окуумагъа ве язмагъа огретюв ве язмагъа огретювден ибарет ола (имля къаиделери берильмей, тек амелий ишлениле).

Учюнджи ве дёртюнджи йыллары тиль акъкъында бильгилер ве имля къаиделерини менимсев, грамматик беджерикликлерни ве алышкъанлыкъларны менимсев, агъзакий ве язма нутукъ, къонушма нутукъы, язув ве окуув беджерикликлерини мукеммеллештирюв вазифелери къоюла. Учюнджи ве дёртюнджи сыныфларда окуув

беджерикликлерини мукеммеллештирюв ве инкишаф эттирюв, тильге меракъ ве севги ашлав макъсадынен кырымтатар тили ве окъув дерслери айры кечириле.

1. Агъзакий нутукъны динълев ве анълав (аудирование).

Агъзакий нутукъны динълев ве анълав ишлери талебелернинъ нутукъ эшитюв ве идрак этюв къабилиетлерини инкишаф эттирювге догърулта, айтылгъан лакъырдыны дикъкъатнен динълемек, эшиткен сонъ чешит вазифелер япмагъа бильмек (сеслер акъынтысында косътерильген элементлерни айырмакъ: бенъзеген, лякин манасы бир олмагъан сёзлер, бир эджадан ибарет олгъан сёзлер, джумлелерде токътавлар ве иляхре).

Динълегенини анъламасына айры эмиет бермели: метнде айры элементлернинъ манасыны анъламакъ (сёзлернинъ, сёз бирикмелерининъ, джумлелернинъ); метнни толу анъламакъ. Шу макъсаднен дерсинъ вазифелерине, мевзусына, колемине, муреккеп дереджесине келишкен метнлер сайлап алына, я да оджа озю уйдуруп тизе ве динълев, анълав алышкъанлыкъларыны инкишаф эттирмек ичюн махсус вазифелер бере. Джанлы нутукъны я да магнитофонда язылы нутукъны динълев башкъа ишлернен, меселя, субетнен болюнмемек керек. Талебелерни кет-кете саде метнлерден узунджа, муреккепче метнлерни динълемеге огретмек ве метнни бир кере динълеген сонъ анъламагъа огретмек керек.

Динълемек ичюн бедий-эдебий, ильмий-бедий эдебият, тиль акъкъында оджанынъ икяеси (мисаль, бир де-бир сёз манасынынъ пейда олув тарихы, бир де-бир меракълы вазифени бильмек усулы ве иляхре). Динълемек ичюн метнлер кырымтатар халкъынынъ адетлери, бала оюнлары, чалгъы алетлери, шаир ве яызджылары, рессамлары, чалгъы усталары, миллий урбалар, савутлар ве башкъа эшьяларнынъ хусусиетлери акъкъында олмалы.

Метнни динълемезден эвель махсус ишлер кечирмек керек: метнде расткельген базы сёзлернинъ манасыны анълатмакъ, метнде олгъан вакъианы яшайышта олгъан ве онъа келишкен вакъианен къиясламакъ, балаларнынъ дикъкъатыны динълемеге догърулткъан суаль ве вазифелер бермек ве иляхре.

Балалар чешит къоранталарда чешит шивелерде лакъырды эткенлери себебинден азырланув ишлеринде айры сёзлернинъ чешит шивелерде айтылувынен тенъештирмек ве тилимизнинъ шу шивелернен байлыгъыны анълатмакъ керек. Бундан да гъайры балалар кунъ девамында чокъусы башкъа тиллерде (рус, украин) айтылгъан нутукъларны эшителер, онынъ ичюн метнни окъугъанда, лакъырдыда, азырланув ишлеринде де бунъа эмиет бермели.

Балалар метинни толу анъламаларыны субет, тестлер чезюв, мундеридже боюнджа ресим япув усулларынен пекитмек мумкюн.

Анълавны тешкермек ичюн шу усуллар къулланыла:

- бир кере динълеп, музакере этмезден эвель мундеридже боюнджа ресим япмакъ;
- айтылгъан анълатма, ачыкълама эсасында иш, арекет япмакъ;
- эшиткен метн мундериджеси эсасында суалерге 1-2 сёзден ибарет къыска джевап бермек;
- оджа берген бир къач джевапнынъ ичинден догъуру джевапны сайламакъ.

2. Лакъырды

Лакъырды этмеге огретюв талебелерни субет этмеге, фикирни тюзгюн ифаде этмеге, къыска икяе тизмеге огретмекни козьде тутуа. Бунен берабер ишни балаларымыз мектепкедже чагъында рус тилинде лакъырды эткенлерини ве этрафларында даима башкъа тиллерни эшиткенлерини де козьде тутуп алып бармакъ керек.

Лакъырды нуткъы эки дереджеде ола биле. Биринджи – махсулдарсыз дереджедир, бунда талебелер оджа берген метнни текрарлайлар, гъайрыдан икяе этелер, акъылларында къалгъаныны айталар. Экинджи дереджеде исе махсулдар олып,

талебелер мустакъиль шекильде джумле къурмагъа, суаль бермеге, бир де-бир шей акъкъында икяе этмеге билелер. Махсулдарсыз (репродуктивный) беджерикликлер махсулдар нутукънынъ инкишаф этювине эсас ола, чюнки онынъ эсасында сёз байлыгъы арта, нутукъ темели олгъан элементлер шекиллене.

Махсулдар нутукъ ишнинъ сонъки нетиджесидир ве инсанларнынъ бири-биринен багъланмаларынен, яни къонушмаларынен багълыдыр: онынъ эсасында, биринджиден, нутукънынъ кереклигини козьде тута бильмек (бир де-бир хаберни айтмагъа я да сорамагъа истек олмакъ керек), экинджиден лакъырды олгъан дурумны, динълейиджини, субет эткен адамны козь огюне алмагъа бильмек, ве, учюнджиден, лакъырды эткен адам лакъырдынынъ нетиджесини билип къонушмакъ тура. Онынъ ичюн къонушма нуткъыны огреткенде юкъарыда берильген нутукъ къысымларыны эсапкъа алмакъ керек. Бундан гъайры къонушма нуткъыны шекиллendirюв турмуш сёзлюгини менимсемекни, лакъырды вакъытында озюни тута биледжек къаиделерини бильмекни козьде тута.

Лакъырды нуткъыны инкишаф эттирюв бир къач ёнелиште эльде этиле:

– талебелер къыскъа метнлерни эзберден огренелер: тапмаджа, сайы, текерлеме, аталар сёзлери, къыскъа шакъалы диалог, къыскъа лятифе, масал парчасы, оюнларда айтылгъан материал ве иляхре;

– динъленильген я да окъулгъан метнни гъайрыдан икяе этмек; бу ишни къолайлаштырмакъ ичюн ярдымджы материал ишлетмек мумкюн (метннинъ планы, мундериджесини анълаткъан эсас сёз бирикмелери, ресим сырасы ве иляхре).

– оджанынъ ярдымынен лакъырды тизмек (диалог, монолог); эвельден талебелернен оладжакъ лакъырды не акъкъында юрютиледжегини музакере этмек, манасыны бельгилемек, сёзлернинъ ве сёз бирикмелерининъ теляффузы устюнде чалышмакъ, айры джумлелер тизип, оларны бири-биринен багъламакъ, тизильген метнге къыймет кесмек, керекли тюзетмелер япмакъ ве ишленильген метнни текрарламакъ:

– балаларнынъ яшайышына, мерагъына якъын олгъан мевзуларда диалог ве монолог метнлерини мустакъиль тизмек.

Лакъырды нуткъыны инкишаф эттирмек ичюн талебелерни ойле алгъа къоймакъ керек ки, олар озь фикирини, дуйгъуларыны бильдирмеге, оларны меракъландыргъан меселени музакере этмеге меджбур олсунлар. Балаларны бир де-бир адисе, ал акъкъында озь фикирини айтмагъа, айткъанларыны тасдикъламагъа, башкъаларнынъ фикирини динълемеге ве озь фикиринен келиштирмеге ве бунен берабер къонушма медениетини, озюни тутмагъа билюв къаиделерине риаат этмеге огретмек керек.

Бойле ишни экевлешип, группаларгъа топланып алып бармакъ мумкюн. Лакъырды этмеге огретювде сюжетли роль оюнлары, сыныфтан тыш тербиевий ишлер (тиль байрамлары, халкъ байрамлары, эдебий байрамлар, корюшювлер) саналаштырмалар кечирмек керек.

Язма лакъырды (окъув ве язув)

Окъув

Къырымтатар тилинде окъумагъа огретюв ишлери экинджи сыныфтан башлана. Къырымтатар ве рус тиллеринде алфавит кирилл элифбесине эсаслангъаны ичюн бу иш енгиллеше, чюнки балалар биринджи сыныфта рус тили дерслеринде арифлерни энди огрендилер. Онынъ ичюн къырымтатар тили дерслеринде махсус огретюв ишлери къырымтатар тилине хас сеслерни бельгилеген арифлерни (у, о, къ, гъ, нь, дж) теляффуз эттирюв, окъув къаиделери рус тилининъ къаиделерине келишмеген арифлер огрениле (ы, и, я, е, ю, ё). Къалгъан арифлерге кельгенде исе, бу эснада балаларнынъ олгъан бильгилери пекитиле ве инкишаф эттириле. Шуны да эсапкъа алмакъ керек ки, къырымтатар тилинде сес ве арифлернен таныштырув усуллары рус тилинден фаркълыдыр. Онынъ ичюн рус арифлеринен окъутув усулларына дикъкъатнен янашып, фаркълыгъыны анълатмалы. Месея, рус тилинде къатты ве йымшакъ тутукълар окъувнынъ башында анълатылсалар, къырымтатар тилинде эсас эмиет индже ве къалын

созукъларгъа ве оларнынъ теляффузы ве окъулувына берильмели, бундан гъайры кырымтатар тилинде бир сес эки ишаретнен бельгиленгенине де айрыджа эмиет бермек керек. *Ы-И* арифлеринен сѣзлер окъулгъанда да рус тилинен тенъештирип догъру теляффуз этмеге ве окъумагъа огретмек лязим. Балаларнынъ бойле инджеликлерни бильмегени, рус тили дерслеринде огренген арифлернен окъугъанда чешит янълышлар япа билелер: *ы-и* арифлери олгъан сѣзлерни рус тилине хас суретте узатып, инджертип теляффуз этелер, окъугъан вакъытта ургъуларны сѣзнинъ башында, ортасында къойып, кырымтатар тилине келишмеген теляффузнен окъуйлар ве иляхре.

Онынъ ичюн окъумагъа огретювнинъ ильк девиринде эсас вазифе – догъру окъумагъа ве окъугъаныны анъламагъа огретмектир. Бу девирде тез окъувгъа чокъ эмиет бермемек керек, чюнки догъру теляффуз этип догъру окъугъан вакъытта окъув суръаты бусыз да яваш-яваш тезлеше. Окъумагъа огретювнен берабер талебелернинъ сѣз байлыгъыны арттырув, агъзакий нутукъны инкишаф эттирюв, къонушма медениетини мукеммеллештирюв боюнджа да ишлер алып барыла.

3-4-нджи сыныфларда кырымтатар тили ве окъув дерслери айры-айры кечириле.

Окъумагъа огретюв ашагъыда косътерильген беджерикликлерни инкишаф эттирмекни козьде тута:

– догъру, анълап, ифадели, адий агъзакий нутукъ тезлигинде, динълейиджиге догърултып тюземли давушнен окъув;

– тезлиги давушнен окъувдан зияде суръатнен ичинден окъув, окъугъаныны анълав;

– мундериджесининъ муреккеплиги анълап оладжакъ киби агъырлыкъта таныш олмагъан меттни давушнен ве ичинден окъугъанда тез ве догъру эсас фикирни идрак этмек; айры бедий хусусиетлерини сечип кыймет кесмек (дюльбер ифадели сѣзлер, сѣз бирикмелери, кыяславлар ве иляхре);

– китапханеде ишлемек, окъумакъ ичюн китапларны мустакъиль сайламакъ ве китапнен чалышмакъ.

Окъумагъа огретювнинъ муим бир вазифеси талебелернинъ тасавур эттирюв къабилиетини инкишаф итмек, метнде айтылгъаныны козь огюне кетирмек ве онынъ акъкъында озъ фикирини бильдирмек, окъугъаныны озъ яшайышында олгъанынен тенъештирмек.

Окъув материалыны ойле сайлап алмакъ керек ки, о кырымтатар эдебиятыны окъумагъа меракъ ашламагъа, эдеп, намус акъкъында бильгилер бермеге, тербиелемеге, миллий рух ве ватанперверлик дуйгъуларыны ашламагъа имкян берсин. Балагъа окъумакъ ичюн берильген материалда кырымтатар халкъ агъыз яратыджылыгъы, классик кырымтатар шаир ве яzyd-жыларынынъ эсерлери, земаневий муэллифлернинъ эсерлери эсас ерни алмакъ керек. Бундан гъайры окъутувда ильмий-бедий, саде популяр-бедий эсерлер, илян, анълатма, кунъделик дефтер язылары, мектюплер, хайырлав метнлери къулланыла. Бойле кениш метнлер мектеп окъутувыны этрафтаки яшайышнен багъламакъ ичюн къулланыла.

Окъутувнынъ башында оджа тарафындан биринджи кере меттни окъувнынъ буюк эмиети ола. Бу ал окъувгъа меракъ догъурмагъа, метн мундериджесини анъламагъа ярдым эте ве бойлеликнен балалар ифадели окъув нумюнесини эшителер. Лякин таныш олмагъан меттни мустакъиль окъув кет-кете зиядедже ер ала ве 4-нджи сыныфкъа келип, баягъы вакъытны талап этмек керек.

Окъумагъа огретювде ифадели окъув ве окъув техникасыны инкишаф эттирюв ишлери де буюк ер ала.

Язув

Язмагъа огретюв окъумагъа огретювнен берабер башлана. Элифбемизнинъ эсасы рус элифбеси иле бир олмакънен берабер тек кырымтатар тилине хас олгъан арифлерге зияде эмиет бермек керек, бу – *ы-и* арифлерининъ теляффузы ве язылувы, индже ве къалын созукълар, *я, ё, ю, е* арифлерининъ теляффузы ве язылувы, *къ, гъ, нь, дж* арифлерининъ теляффузы ве язылувы, *г-гъ,к-х-къ, ж-дж, н-нь* ариф ве сеслерининъ

теляффузыны ве язувыны айырмакъ ве иляхре. Экинджи сыныфта кырымтатар дерслери кырышыкъ тарзда кечириле, яни бир бир дерске эм окъув, эм язув, эм нутукъ инкишафы кире, онынъ ичюн дерс вакътындан догъру файдаланмакъ керек. Эм окъув, эм язув ишлери алынып барылганда рус тилинде менимсенильген бильгилерден файдаланмакъ керек (буюк арифлерни язув, арифлерни бири-биринен баглав ве иляхре) ве айрыджа кырымтар тилине хас бильгилер бериле. Башлангыч девир ишлери булардыр: язып алмакъ (язган вакытта язганыны теляффуз этмек), корюв ве эшитюв диктантлары, акъылда къалганыны язув. Язув алышкъанлыкларына талаплар рус тили дерслеринде олганы киби бир ве шу дерслерде каллиграфия беджерикликлерине, дефтерлерде, кунделик дефтерлер-де язувны безетюв къаиделери пекиле. Кырымтатар дерслеринде шу беджерикликлер янъыдан шекилленилелер, тек мукеммеллешелер, онынъ ичюн темиз язув дакъкъалары кечирилмей. Керек олса, къыйналган айры балаларнен индивидуаль чалышмакъ мумкюн. Шу себептен кырымтатар тили дерслеринде каллиграфия ишлери ерине язылувы теляффузына келишмеген къыйын сёзлерни язмагъа огретмек тевсие этиле. Бойле ишлерде язылувы акъылда къаладжакъ сёзлернинъ устюнде чалышмакъ, теляффузыны язылувынен келиштирмек, язганыны нумюнен тенъештирмек киби вазифелерге буюк эмиет бериле.

3-4-нджи сыныфларда метни язып алув, диктант киби ишлернен берабер иджадий язув ишлери де алынып барыла (инша). Бу ишлерде талелелерге озь фикирини, дуйгъуларыны, оларгъа муим ве меракълы олган шейлерни, сыныфдашларынен, оджанен, якъынларынен пайлашмагъа истеген дуйгъуларыны языда ифаде этмеге огретмек чокъ муимдир.

Бойле ишлерни тешкергенде эсас къыйметни язынынъ имлясына дегиль де, мундериджесине, озь фикирини языда ифаделеп олган дереджесине бермек керек.

II. ТИЛЬ АКЪКЪЫНДА БИЛЬГИЛЕР ВЕ ОЛАРНЫ НУТУКЪТА

КЪУЛЛАНУВ

1. Метин ве джумле

Кырымтатар тили экинджи тиль оларакъ огренильгени ве бу мевзудаки ишлер рус тили дерслеринде терен огренильгени себебинден талелелерде олган бильгилерге эсасланып тюзгюн метн къурулувына, онынъ эсас фикирине, джумленинъ догъру тизилювине, сёзлерни догъру сайлап алувгъа ве келишликли тезликте окъувгъа, давушнынъ кучюне буюк эмиет бериле. Тильнинъ шу хусусиетлерини менимсев талелелернинъ анълав, субет ве икяелер тизюв, озь нуткъыны лакъырды макъсадынен ве шараитинен келиштирмеге билювлерининъ эсасы ола. Лакъырдынынъ макъсады: акъранынен я да буюкнен лакъырды этрюв, анълатув, сорав, истек, тешекюр бильдирюв, афу эттирюв, къаидырув ве иляхре.

Джумле устюнде чалышув чешит макъсады олган джумлелерни анъламагъа, тизмеге ве къуллазмагъа огретювни козьде тутта. Суаллер ярдымынен джумледе сёзлернинъ багъыны бельгилемеге, джумлени кенишлетмеге, сёзлерни бири-бирине ярдымджи сёзлернен баглап, джумлеге кирсетмеге бильмек. Адий ве муреккеп джумлелер тизмек.

2. Сеслер ве арифлер

Сёзнинъ сесленювини ве язылувмы менимсемек, эшитюв ве теляффуз этиюв къабилиетини инкишаф эттирмек: сёзни оджаларгъа больмек, ургъу тюшкен созукъ сесни тапмакъ, кырымтатар тилине хас олган сеслерни догъру теляффуз этмек, оларны рус тилиндеки сеслернен тенъештирип фаркъларыны айырмакъ, сес ве арифни келиштирип, догъру бельгилемек. Лякин экинджи тиль оларакъ кырымтатар тилини огренювде программа сес ве ариф талилини толусынен кечмекни талап этмей, чюнки бу ишнинъ

эсасы рус тили дерслеринде ола. Къырымтатар тили дерслеринде исе тек фаркълы олгъан алларда талиль этиле. Мисаль: «орънек», «одун» сёзлерини дикъкъатнен динъле ве айт. Шу сёзлернинъ биринджи сеслерини теляффуз эт. «Орънек» сёзюнде *о* сеси индже, «одун» сёзюнде *о* сеси къалын.

3. Сёзнинъ манасы

Бу болукни оджа талебелерни сёз манасыны анъламакъ ишлерине терен янаша. Шу ишнинъ эсас вазифелери - талебелернинъ сёз байлыгъыны зенгинлештирмек ве нутукъта фааль къулланмакъ, сёзнинъ манасыны анъламакъ ве онынъ тасвирий, ифаде къуветини фаркъламакъ; таныш олмагъан сёзлерни айырып оларнынъ манасыны анъламагъа истек догъуртмакъ ве нутукъта догъру къулланмакъ. Шу иште рус тили дерслеринде огренильген бир маналы, акс маналы, чокъ маналы сёзлер къулланмакъ.

Программа сыкъ къулланылгъан фразеологизмлерни (термин къулланмайып) мевзуларнен багълы сёз сыраларыны ишлетмекни козьде тута. Къырымтатар медениетине хас олгъан мевзуларнен багълы сёзлер сырасына айрыджа эмиет бермек керек (миллий урбаларнынъ, савутларнынъ, эшьяларнынъ, оюнджакъларнынъ адлары ве иляхре).

Сёз ишлернинъ даа муим бир вазифеси – талебелерни чешит лугъатлардан файдаланмагъа огретмектир.

4. Сёз теркиби

Къырымтатар тили дерслеринде сёз теркиби боюнджа ишлер рус тили дерслеринде менимсенильген бильгилерге эсаслана. Сёз теркиби талили эсасен оджанен берабер алып барыла. Оджанынъ суаллери ярдымынен сёз тюрлене ве сёзнинъ тамыры ве ялгъамалары айырыла; оджа ярдымынен сойдаш сёзлер сайланып алына, алынгъан сёзден онынъ шекиллери айырыла.

Сес теркибини талиль этюв сёз япув элементлеринен берабер олмалы. Бойле иште балалар сёз япувда ялгъамаларнынъ эмиетини анълайлар. Сёз япувнен багълы вазифелерни талебелерге сыкъча бермек керек. Мисаль: «гуль» сёзюнден башкъа сёзлер яп: *-лер, -зар, -лю (гуллер, гульзар, гуллю)*. «Гуль» сёзюнден даа чешит адлар япмакъ мумкюн (*Гульсум, Гульнар, Гульшен, Гульджиан, Гульпемпе, Гульзар* ве иляхре).

Сёз теркибини талиль эткенде сёз япув ишлери сёзлернинъ манасыны терендже анъламагъа ярдым эте. Сойдаш сёзлерге чешит ялгъамалар сёзлернинъ манасы денъишкенини коръмеге огретмек керек (*эв – эвчик, эвли*), бир ялгъамалы сойдаш олмагъан сёзлернинъ манасы бираз якъынлашкъаныны анъламагъа огретмек (*отурма, барма, ятма* - чешит сёзлер бир-де-бир арекетни бильдирелер, я да *таначыкъ, чаначыкъ, чорапчыкъ* - чешит шейлернинъ кучюк олгъаныны бильдире, я да *демурджи, айдавджи, сатыджи* – зенаатларны бильдире ве иляхре).

Демек, сёз теркибини талиль этюв ишлеринде тек сёзнинъ теркибини талиль эттирюв дегиль де, сёз байлыгъыны арттырув, сёзлерни догъру къулланмагъа огретюв, теляффуз эттирюв, къырымтатар тили имлясы эсасында догъру язув ишлери чокъ ер ала.

III. ИМЛЯ. ИМЛЯ БЕДЖЕРИКЛИГИ

Башлангъыч сыныфларда талебелер къырымтатар тилининъ саде имля къаиделерини менимсейлер. Къырымтатар тилинде эсас имля къаиделери фонетик эсасындадыр. Онынъ ичюн шу бильгилерни огретюв талебелернинъ фонетик бильгилерине эсаслана (мисаль: сёзнинъ тамырында индже созукъ олса чокълукъ *-лер* аффикси языла, къалын олса *-лар*. Дерс – дерслер, бала – балалар). Шу болукнинъ эсас ерини талебелерге земаневий бедий тильни огретюв ишлери ала. Балаларны огреткенде къырымтатар тилининъ земаневий бедий тилининъ хусусистлерини эсас учъ шивенен тенъештирип, керек олгъанда озъбек тили хусусиетлеринен тенъештирмели. Бойле

ишлерни алып барганда бойле шиведе яньлыш айтыла, онынъ ичюн догъру айтып язмакъ керек, деп огретмек яньлыштыр. Чешит шивелерде сѣз шекиллерининъ нумюнелерини кетирип тилимизнинъ къадимий, зенгин олгъаныны, амма шимдики заманда эпимиз бир догъру язمامыз ичюн язув къаиделеримиз бар, деп анълатмакъ керек. Чюнки бир де-бир шиведе лакъырды этмек яньлыштыр, деген алда талобелернинъ кырымтатар тилине меракълары эксиле, лакъырды къоркъусы пейда ола ве олар къолайлыкънен рус тилинде лакъырды этмеге башлайлар. Бу ишни энъ эсасы – оджанынъ догъру, дюльбер лакъырды этмеси, классик эдебияттан ифадели, дюльбер нумюнелернен тильни севдирмектир.

Бир тильде чешит шивелерде лакъырды эткен балаларгъа имля къаиделерини менимсеп догъру язмага огренмек къыйындыр, онынъ ичюн шу ишлерни эр бир дерсте сабырнен алып бармакъ керек. Бу ишлер де миллий мектеплер ичюн программагъа эсаслана, лякин балаларнынъ тиль бильгиси дереджеси эсапкъа алынса, мевзунынъ мураккеплиги де онынънен багълана.

Къырымтатар тили 1 сыныф (35 саат)

Агъзакий лакъырды

Биринджи окъутув йылы девамында къырымтатар тили акъкъында бильгилер ашлана. Къырымтатар балалары ичюн бу – ана тилимиздир ве озь ана тилини эр бир инсан бильмек керектир. Къырымтатар тили миллионларджа адамлар лакъырды эткен тюркий тиллернинъ бирисидир ве къырымтатар тилини бильген инсан Къырым этрафында ве узакъларда яшагъан тюрк, караим, къырымчакъ, гагауз, азербайджан, озьбек, туркмен ве башкъа 42 мемлекетнинъ тилини анълап оладжагъыны ве керек олса тез вакъытта огренип лакъырды этмеге беджерип оладжагъыны анълатмакъ керек. Буларны башкъа миллет балаларыны окъуткъанда да анълатмалы. Бундан да гъайры Къырым Мухтар Джумхуриети Анаясасы эсасында мектепни битирген сонъ орта ве алий окъув юртларына киргенде къырымтатар тилинде де имтиан бермеге акълары олгъаныны анълатмакъ керек. Чюнки бойле бильгилер тильге меракъ догъура ве ог-ренмеге истек пейда асыл ола.

I. Нутукъ фаалиетининъ алышкъанлыкъларыны инкишаф эттирюв

Окъув материалынынъ теркиби	Талобелернинъ умумтасиль севиелерине девлет талаплары
<p>1. Динълев ве анълав (аудирлев) Динълемек ичюн талобелерге сѣзлер сырасы, джумлелер ве саде кучюк метинлер теклиф этиле. Эдебий тильде ве шивелерде олгъан сѣзлерни айырмагъа огретмек. Оджа берген я да окъугъан кыскъа икяени, шиирни, масал парчасыны, субетни дикъкъатнен динълемек ве анъламакъ (эвель таныш олмагъан, анъламасы къыйын олгъан сѣзлернен таныштыра, маналарыны анълата). Оджа айткъан кыскъа шиирлерни, тапмаджаларны, несир эсер парчасыны 2-3 кере текрарлагъан сонъ акъылда тутмагъа бильмек.</p>	<p>Талобе: айткъаннынъ сѣзлеринен меракълана ве дикъкъатнен динълей; огренильген мевзулар боюнджа сѣзлерни биле ве анълай; дикъкъатнен динълей ве эшиткен метин боюнджа суаллерге джевап бере; метин ичинден сайлап алынган базы сѣзлернинъ манасыны анълай; 2-3 джумледен ибарет олгъан метинлерни динълей, джумлелеринъ сайысыны таинлей; 1-2 кере динъленильген сѣз, сѣз бирикме, джумлелернинъ манасыны анълай; метинни динълеген сонъ айры</p>

<p>Метиннинъ башыны ве сонъуны бельгилеп зеинде тутмагъа бильмек (башында не олгъан эди, сонъ не олды).</p>	<p>къысымларында не олгъаныны хатырлай.</p>
<p>2. Лакъырды. Субет этюв (диалог). Икяе этюв (монолог) Лакъырдыны менимсемек ичюн талелелер нутукънынъ бедий тиль теляффузыны, тильнинъ грамматик хусусистлерини ве бельгиленген бир севиеледи сёз байлыгъыны менимсемек кереклер. Буларны эльде этмек ичюн ишлер бири-биринен багълы олмалы.</p> <p><i>а) орфоэпия беджерикликлери:</i> -ы-и сеслерини догъру теляффуз этмек, рус тилинде теляффуз этювнен тенъештирмек; -о-ö сеслерини догъру теляффуз этмек ве бири-биринден айырмакъ; -у-ü сеслерини догъру теляффуз этмек ве бири-биринден айырмакъ; -къ сесини догъру теляффуз этмек ве <i>къ-х-к</i> сеслерини бири-биринден айырмакъ; -гъ сесини догъру теляффуз этмек ве <i>г-гъ</i> сеслерини бири-биринден айырмакъ; -дж сесини догъру теляффуз этмек ве <i>дж-ж</i> сеслерини бири-биринден айырмакъ; -нъ сесини догъру теляффуз этмек ве <i>н-нъ</i> сеслерини бири-биринден айырмакъ; -в сесини -у сесинден сонъ ве эвель теляффуз этювнинъ хусусиетлерини анълап догъру теляффуз этмек; -л сесини -нъ ве -н сеслеринден сонъ кельгенде догъру теляффуз этмек; -сёзлерде ургъуны догъру ифаде этмек.</p> <p><i>б) грамматик беджерикликлер:</i> -озь акъранларына ве буюклерге догъру мураджаат этмеге бильмек; -танышкъан вакъытта I-II-III шахыста хаберлик аффикслери (ялгъамалары) къулламанмагъа бильмек (<i>мен талелем, биз талелемиз, сен талелесинъ, сиз талелесиз, о талебе, олар талелелер</i>); -мулькиет аффикслерини догъру къулламанмакъ (<i>китабым, къолум, анам, сёзюм, китабынъ, къолунъ, ананъ, сёзюнъ, китабы, анасы, чешмеси, сёзю</i> ве чокълукъта); -къайдасынъ? не ердесинъ? суаллерине догъру джевап бермек (<i>эвдем, сыныфтам, эвде, сыныфта; эвдесинъ, сыныфтасынъ</i> ве чокълукъта). -не япасынъ? не япа? суаллерине шахысларгъа коре догъру джевап бермек (<i>язам, чекем, окъуйым, язасынъ, чекесинъ, окъуйсынъ, яза, чеке, окъуй</i> ве чокълукъта);</p>	<p>Талебе: фиильнинъ мусбет ве менфий шекиллерини къуллаана биле (<i>яза, язмай, язамам, язамазсынъ, язамаз</i>); фиильнинъ чешит заманларда догъру къуллаана биле (<i>айтам, келем, айттым, кельдим, айтаджам, келеджем, айтасынъ, келесинъ, айттынъ, кельдинъ, айтаджакъсынъ, келеджексинъ, айта, келе, айтты, кельди, айтаджакъ, келеджек</i> ве чокълукъта); сайыларны манасына коре догъру къуллаана биле (<i>беш къалем, бешинджи сырада, эр эльде бешер пармакъ, саат беш бучукъ</i> ве иляхре); сыфатларны чешит дереджелерде къуллаана биле (<i>татлы, татлыджа, энъ татлы</i>); замирлерни къуллаана биле (<i>мен, биз, сен, сиз, о, олар, бу, шу, ана о, мына шу, эр ким, эр шей, эписи</i> ве иляхре). эшиткен метинлерни гъайрыдан текрарлап айта (къыскъа икяе, масал, я да оларнынъ парчасы); тезайтым, тапмаджаларны, шиир, текерлемелерни эзберден айта; оюн анълатмасыны анълай ве айта, оюнларгъа къошула; оджа берген суаллерге догъру джевап бере; ресимге бакъып суаллерге джевап бере; суаль сёзлерини (<i>ким? не? къайда? не вакъыт? къайдан? насыл? не япмакъ?</i>) къуллаанып, ресим сюжетине коре суаллер тизе; балаларнынъ адыны, оларнынъ анасы, бабасы, къардашы, агъасы, аптесининъ адларыны, оларнынъ чизгилери насыл олгъаныны, ашагъыда берильген хаберлерни сорай биле (<i>ким кимнинъ досту, ким насыл оюнлар бегене; ким къайда яшагъаны (шеэри, кою, сокъагъы), ким насыл? не япа?</i>) афу сорамагъа, тешеккюр бильдирмеге, истегини айтмагъа биле; оджа я да сыныфдашлары берген суальге джевап къайтара ве озю де суаль тизмеге биле; буюклерге суальнен ве озь истегини бильдирип мураджаат этмеге биле; «мен истейим», «манъа керек» ибарелерини къуллаанып озь истегини айтып ола; огренильген метинлернинъ ресимлерине эасланып 2-3 джумледен тюзгюн лакъырды</p>

<p>-кимнинъ? суалине догъру джевап бермек (меним, сенинъ, онынъ, бизим, сизинъ, оларнынъ);</p> <p>-сыфатларны шахысларгъа коре догъру къулламакъ (мен зенгиним, джесюрим, къоркъакъым, сен зенгинсинъ, джесюрсинъ, къоркъакъсынъ, о зенгин, джесюр, къоркъакъ);</p> <p>Къырымтатар халкъ бала оюнларынен, текерлемелеринен, тезайтымларынен, тапмаджаларынен, йырларынен таныштырмакъ ве эзберлемек.</p> <p>Базы миллий ве дин байрамларынен таныштырмакъ (Дервиза, Наврез, Хыдырлез, Ашыр куню, Ораза байрамы, Къурбан байрамы).</p> <p>Къырымтатар тилинде мураджаат этюв тюрлерини, мураджаат эткен, лакъырды эткенде озюни тута бильмек къаиделерини менимсемек.</p>	<p>тизе биле;</p> <p>2-3 къаршылыкълы лакъырдынен субетке къошула ве субетке къолтута;</p> <p>озю, аилеси, севген оюнджагъы, оюны, айваны, досту, сыныфдашы акъкъында икяе эте;</p> <p>эшиткен масалдан, икяеден парчаны сёзме-сёз икяе эте;</p> <p>ресимге бакъып ве берильген нумюне боюнджа 3-4 джумледен икяе тизе.</p> <p>3-4 тезайтым, 3-4 шиир, 2-3 бала оюны (сёзлеринен, сайыларынен), 3-4 тапмаджа, 4-5 йыр, эсерлери огренильген 3-4 къырымтатар шаири ве язджыларынынъ адларыны биле;</p> <p>Талелелер:</p> <p>незакетли сёзлер къулланып, бир-бирине ве оджагъа догъру мураджаат эте билелер.</p>
--	---

Сёз байлыгъыны арттырмакъ ве нутукъ инкишафы боюнджа чалышмакъ ичюн мевзулар

Мектеп. Танышув. Незакетли мураджаат эттирюв.
 Сыныф. Мектеп алетлери.
 Халкъ агъыз яратыджылыгъы.
 Къырымтатар халкъ масаллары.
 Табиат. Йыл мевсимлери. Кузь. Къыш. Баарь. Яз.
 Аиле. Незакетли сёзлер.
 Ренклер.
 Халкъ адетлери.
 Дост. Достлукъ.
 Ватаным – Къырым. Шиирлер.
 Къушлар – бизим достларымыз.
 Кой. Багъча. Мейвалар. Бостан. Зарзават
 Эв айванлары. Кийик айванлар.
 Койде ишлер.
 Шеэр. Шеэрде нелер бар.
 Бала шаирлери.
 Наврез – йылбаш байрамы.

**Къырымтатар тили
 2 сыныф (70 саат)**

I – семестр – афтада 2 саат – 32 саат
 II – семестр – афтада 2 саат – 38 саат

I. Нутукъ фаалиетининъ алышкъанлыкъларыны инкишаф эттирюв

Окъув материалынынъ теркиби	Талелелернинъ умумтасиль севиелерине девлет талаплары
1. Динълев ве анълав (аудирлев)	<i>Талеле:</i>

<p>Метинни диккъъатнен динълемек ве анъламакъ (диалог я да монолог метинини оджа, талебелер окъуйлар я да магнитофондан динълейлер).</p> <p>Ресимни ве метинни я да метин парчасыны нисбетлештирюв.</p> <p>Ким ве не акъкъында икяе этильгенини анълап айырмакъ, баш къараманны айырмакъ. Янъы сёзлерни фаркълап, оларнынъ манасы акъкъында сорамагъа бильмек.</p> <p>Окъув вазифелеринен я да оюн, мешгъулиет вазифелеринен багълы анълатмаларны динълеген сонъ анълаябилюв.</p> <p>Теляффуз этмек ичюн огренильген сеслер эсасында сёзлерни фонетик хусусиетлерине коре группаларгъа айырмагъа бильмек. Янълыш айтылгъан сёзлерни фаркъламагъа бильмек.</p> <p>Эшиткен метинге я да парчагъа ад къоймагъа бильмек.</p>	<p>эшиткен метинни идракъ эте ве анълай, ичинде таныш олмагъан сёзлерни тапып, манасыны сорап бильмеге биле;</p> <p>суаллерге джевап бере;</p> <p>динълеген метинни я да эсер парчасыны ресимнен келиштире, берильген ресимлер сырасында эшиткен метинге келишкенини айыра;</p> <p>анълатмаларны динълеп анълай ве ишнинъ насыл япыладжагъыны айта;</p> <p>къырымтатар тилининъ хусусий сеслерини айдын теляффуз эте;</p> <p>эшиткен сёзлерни бельгиленген аляметлерге коре группаларгъа айыра;</p> <p>янълыш айтылгъан сёзлерни фаркълай;</p> <p>метин я да окъулгъан парчагъа мевзусына келишкен серлева къоя.</p>
<p>2.Лакъырды алышкъанлыкъларыны инкишаф эттирюв.</p> <p>Субет этюв (диалог). Икяе этюв (монолог).</p> <p><i>а) Орфоэпия</i> <i>беджерикликлерини</i> <i>мукеммелештирюв ве инкишаф эттирюв.</i></p> <p>Сес, эджа, ургъу, созукъ сес, тутукъ сес терминлеринен таныштырув.</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>Ы-И</i> сеслерини догъру теляффуз этмек. - <i>О-ө</i> сеслерини догъру теляффуз этюв, индже ве къалын созукълар термининен таныштырмакъ. - <i>У-ү</i> сеслерини догъру теляффуз этмек ве бири-биринден айырмакъ. - <i>Къ</i> сесини догъру теляффуз этмек ве <i>к-х-къ</i> сеслерини бири-биринден айырмакъ. - <i>Гъ</i> сесини догъру теляффуз этмек ве <i>г-гъ</i> сеслерини бири-биринден айырмакъ. - <i>Дж</i> сесини догъру теляффуз этмек ве <i>дж-ж</i> сеслерини бири-биринден айырмакъ. - <i>Нъ</i> сесини догъру теляффуз этмек ве <i>н-нъ</i> сеслерини бири-биринден айырмакъ. - <i>В</i> сесинден сонъ ве эвель кельген сеслерни теляффуз этюв хусусиетлерини анълап догъру теляффуз этмек. - <i>Л</i> сесини <i>нъ</i> ве <i>н</i> сеслерден сонъ кельгенде догъру теляффуз этмек. <p>Рус тилинен тенъештирип ургъуны догъру къоймагъа бильмек.</p> <p><i>б) Грамматик</i> <i>беджерикликлерни</i> <i>мукеммелештирюв ве инкишаф эттирюв.</i></p> <p>Джумле, нокъта, суаль ишарети, нида ишарети терминлеринен таныштырув.</p> <p><i>Бу, шу, о, ана о, олар</i> кибиде замирлерни ве оларнынъ шекиллерини (<i>онынъ, онъа, манъа,</i></p>	<p>Талебе:</p> <p>окъулгъан метинни я да парчаны сёзме-сёз айта;</p> <p>эзбердеп тезайтымлар, сайылар, шиирлер, текерлемелер, тапмаджалар айа, масал мундериджесине коре иджра эте;</p> <p>оюн къаиделерини анълатмагъа биле;</p> <p>берильген нумюнеге эсасланып икяе эте;</p> <p>масал саналаштырмасында иштирак эткенде субет этмеге биле;</p> <p>оджа берген суаллерге догъру джевап къайтара;</p> <p>метинде ким ве не акъкъында айтылгъаныны икяе эте;</p> <p>окъулгъан я да эшиткен метинни къыскъадан икяе эте;</p> <p>ресим мундериджеси боюнджа икяе этмеге биле;</p> <p>озю, аркъадашы, аилеси, анасы, бабасы, эви, сокъагъы акъкъында икяе эте;</p> <p>сыныфта, мектепте: не вакъыт, къайда, насыл бармакъ мумкюн олгъаны акъкъында малюмат алмакъ макъсадынен субетке къошула;</p> <p>саатни сорамакъ макъсадынен субетке къошулмагъа биле (<i>саат къач? саат къачта? саат къачкъа?</i>);</p> <p>субет вакъытында ифаде васталарынен истек, айрет, теклиф, кедер, севинч дуйгъуларыны бильдире;</p> <p>бир-де-бир керегини истемеге, къандырып айтмагъа биле (<i>мен ресим ялмагъа истейим, манъа боя керек</i>);</p> <p>оджа берген суаллерге джевап къайтара;</p> <p>3-4 къаршылыкълы лакъырдынен субет эте;</p>

<p><i>санъа, мени, сени, меннен, онынънен</i>) кьулламанмагъа огретмек (терминлер берильмей). <i>Огюнде, артында, янында, ичинде, трафында, якъында, тюбюнде</i> сёзлерини чешит шекиллерде кьулламанмагъа огретмек. Исимлерни чешит шекиллерде кьулламанув беджерикликлерини мукеммеллештирмек. Исимлерни келишлерде тюрлендирип кьулламанмакъ (терминлер берильмей). Фииллерни чешит шахысларда ве чешит заманларда, мусбет ве менфий шекильде кьулламанмакъ. Сайыларны манасына коре догъру кьулламанувны мукеммеллештирмек. Сыфатларны чешит дереджеде кьулламанмакъ. <i>-Лы, -ли, -лу, -лю</i> ялгъамаларынен сыфат япмакъ ве нутукъта кьулламанмакъ (<i>къарлы, кирли, тузлу, джанкойлю</i>): <i>-сыз, -сиз, -суз, -сюз</i> ялгъамаларынен сыфатлар япмакъ ве нутукъта кьулламанмакъ (<i>урбасыз, этсиз, тузсуз, чельсюз</i>).</p>	<p>окъугъаныны сёзме-сёз ве кыскъартырып айта; буюклерге, акъранларгъа ве озюнден кучюкке мураджаат этмеге биле; ресим боюнджа, берильген суаллерге эсасланып, берильген мевзуда сёз бирикмелери ве джумлелер тизе; 4-5 джумледен тюзгюн лакъырды тизе;</p> <p>Талелелер: бири-бирине истекнен, суальнен мураджаат этмеге; афу сорамагъа, тешеккюр бильдирмеге; муляйим незакетли сёзлер къулламанмагъа билелер.</p>
<p>3. Окъув Къырымтатар элифбесинен таныштырув, рус элифбесинен тенъештирюв. Эки элифбеде фаркъы олгъан арифлерни айырмакъ. Язылышы бир олып, сеслеринде фаркъы олгъан арифлернен таныштырмакъ; - <i>Э-е</i> арифлернинъ сесленювини анълатмакъ ве сёзлер окъумакъ; - <i>У-ю</i> арифлернен эджалар, сёзлер окъумакъ, теляффузда фаркъыны анъламакъ; - <i>О-ё</i> арифлеринен эджалар, сёзлер окъумакъ, теляфузда фаркъларыны анъламакъ; - <i>Ы-и</i> арифлеринен эджалар, сёзлер окъумакъ, догъру теляффуз этмек; - <i>Я, ё, ю, е</i> арифлери эки <i>И</i> + созукъ сес бильдирген алларда эджалар, сёзлер окъумакъ (<i>ельнен, сание, ястыкъ, ёл, юзюм</i>); - <i>Ъ</i> къаттылыкъ ишаретининъ айырыджы эмиедини анълап сёзлер окъумакъ; - <i>К-къ</i> арифлерини догъру окъумакъ ве теляффузда фаркъыны айырмакъ; - <i>Г-гъ</i> арифлерини догъру окъумакъ ве теляффузда фаркъыны айырмакъ; - <i>Дж-ж</i> арифлеринен эджалар, сёзлерни догъру окъумакъ, теляффузда фаркъыны анъламакъ; - <i>Н-нъ</i> арифлеринен эджалар, сёзлерни догъру окъумакъ ве теляффуз этмек. Окъув ве окъуганыны анълав беджерикликлигини инкишаф эттирюв.</p>	<p>Талеле: толу сёзлерни догъру, айдын, анълап окъуй; узун, къыйын сёзлерни эджалап окъуй; окъугъан вакъытта сёзлерни догъру айта, ургъуларны догъру къоя; огренильген арифлернен сёзлерни догъру окъуй; къырымтатар тилининъ сеслерини догъру теляффуз эте; мундериджеси анълайышлы олгъан кыскъа метинлерни окъуй; джумленинъ сонъунда тургъан токътав ишаретине коре (икъе, суаль, нида) метинни ифадели окъуй; сеснен джумленинъ сонъуны, виргюль олгъан ерини бильдире; эджалар, сёзлер, сёз бирикмелерини, джумлелерни окъуй; шиир, тезайтым, аталар сёзлери, тапмаджалар, мундериджеси саде олгъан икъяелер, тасвирий икъяелер, халкъ масаллары, балаларнынъ бильгисини кенишлеткен метинлер, буюклернинъ яшайышыны ве ишини косьтерген, къырымтатар халкъ адетлери, айванлар ве осюмликлер дюньясынен таныштыргъан, табияткъа, Ватангъа севги дуйгъулары ашлагъан, догърулыкъ, намус, мераметлик, эмексеверлик дуйгъуларыны тербиелеген метинлерни окъуй.</p>
<p>4. Язув Рус тили дерслеринде менимсенийген язув</p>	<p>Талеле: огренильген арифлернен 25-30 сёз язып</p>

<p>алышкъанлыкъларыны пекитмек. Къырымтатар тилинде фаркъы олгъан арифлерни язмакъ (<i>къ, гъ, нъ, дж</i>). Тахтадан, дерсликтен метинлерни догъру язып алмагъа, сёзлерни, джумлелерни, къыскъа метинлерни диктант алтында язмагъа огретмек. Мустакъиль уйдурылгъан джумлелер язмагъа, ресим тюбюнде язысыны язмагъа, аркъадашларынен бераберликте тизильген къыскъа метнлерни язмагъа огретмек.</p>	<p>алмагъа, диктант алтында ве мустакъиль оларакъ 15 сёз яза биле; берильген сёзлерден джумле тизе; берильген ресимге джумле тизе биле; кочюрюп язувда джумленинъ сонъунда токътав ишаретини къоя; джумлени суаллернен кенишлете; оджа теклиф эткен мевзуда сёзлер тапып яза биле;</p>
---	--

Нутукъны инкишаф эттирюв ве сёз байлыгъыны арттырув боюнджа ишлернинъ мевзулары

Догъгъан ерим Къырымдыр. Миллий байракъ, тамгъа ве гимн.
Мектеп. Сыныф. Окъув алетлери. Сайы. Незакетлик.
Раатланув вакъты. Бала оюнлары.
Эв. Одалар. Къырымтатар халкъында эв ве одаларнынъ донатмасы. Эвнинъ тёрю.
Аиле. Аиледеки адетлер. Эв ишлерине ярдым этиюв.
Адам. Адамнынъ мучелери. Сагълыкъ. Темизлик.
Инсан эмеги. Зенаатлар.
Урба ве аякъкъаплар. Къырымтатар миллий урбалары.
Савут ве емеклер. Къырымтатар халкъ савутлары ве емеклери.
Йыл мевсимлери. Айлар. Афта кунълери. Гедже-кунъдюз ве оларнынъ къысымлары.
Къырымтатар халкъ адетлери ве байрамлары.
Эв айванлары ве кийик айванлар. Къушлар.
Догъгъан ерим. Шеэр, кой.
Къырым. Акъмесджит (Симферополь) – Къырымнынъ пайтахты.
Халкъ медениети билъгилери.

Къырымтатар тили Язув

3 сыныф (35 саат)

I – семестр – афтада 1 саат – 16 саат

II – семестр – афтада 1 саат – 19 саат

I.Текрарлав (2 саат)

Окъув материалынынъ теркиби	Талелелернинъ умумтасиль севиелерине девлет талаплары
<p>1.Эвельки сыныфларда огренгенлерни текрарлав Агъзакий ве язылы нутукъ акъкъында малюматларны активлештирюв. Агъзакий нутукъ медениети. Эдебий тильнинъ теляфузыны, буюклерге ве акъранларына мураджаат этюв шекиллерини, адет сёзлерни къуullanув алышкъанлыкъларыны пекитюв. Экинджи сыныфта огренильген тезайтымлар, шиирлер, масаллар боюнджа нутукънынъ аэнкини, тезлигини, давуш къуветини догъру къуullanмаларыны пекитюв. Субет этюв. "Мектеп. Сыныф. Мектеп алетлери" мевзусына</p>	<p>Талебе: къырымтатар тильнинъ хусусий сеслерини айдын теляффуз эте; ургъуларны догъру къоя, сёзлерни догъру теляффуз эте; эдебий джеэттен догъру агъзакий нутукъны мукеммеллештире; агъзавий ве язма нутукънен файдаланмакъ ичюн насыл беджерикликлер кереклигини анълата; 1-2-нджи сыныфларда эзберден шиир, тапмаджа, аталар сёзлери ве айтымларны, сайымларны окъуй;</p>

<p>сёзлерни активлештирюв. Язылы нутукъ медениети. Дефтерлерни кьуullanув талаплары, язув медениети. <i>НЪ, КЪ, ГЪ, ДЖ</i> – эльязма арифлерни текрарлав. Айры сезлерде ве джумлелерде <i>Б-И, Э-Е, А-Я, О-Е, Б-Ъ</i> арифлеринен сёзлер язув.</p>	<p>этраф акъкъында бильгилерин теренлештире, сёзлерни активлештире; дефтерде ве тахтада догъру яза; огренильген имля къаиделерини текрарлай;</p>
--	--

II. Нутукъ фаалиети алышкъанлыкъларыны инкишаф эттирюв (йыл девамында 16 саат)

Окъув материалынынъ теркиби	Талелелернинъ умумтасиль севиелерине девлет талаплары
<p>1. Динълев ве анълав (аудирлев) (йыл девамында 4 саат) Къырымтатар ве рус тилинде айтылгъан сёзлернинъ терджимеси. Оджа берген агъзакий вазифелерни, иш япма анълатманы бир кере айтылгъанынен анълап билюв (базы муреккеп сойлары 1 семестрде эки кере айтыла). Земаневий эдебий къырымтатар тилинде янълыш теляфуз этильген сёзлерни, шиве сёзлерини, башкъа тиллерден ерсиз кирген сёзлерни фаркъламагъа билюв. Аэнкине коре икяе, суаль, нида джумлелерни айырмагъа билюв. Тюрлю жанрларда язылгъан метинлернинъ чешитлерини айырды эте билюв. Метиннинъ мевзусыны ве эсас фикирини бельгилемеге билюв. Агъзакий нутукъны инкишаф эттирюв.</p>	<p>Талебе: къырымтатар ве рус тилинде айтылгъан сёзлерни терджиме эткенде манагъа келишмеген сёзлерни айыра (<i>играет на скрипке - кемане чала. Ойнай дегиль де, чала деп терджиме этиле</i>); оджа берген вазифени бир кере эшиткен сонъ анълай; къыскъа метинни динълеп анълай; агъзакий фаифелерни, иш япма анълатмаларны динълеп анълай ве ишнинъ насыл япыладжагъыны айта; лакъырды вакъытында эдебий сёзлер арасындаки шиве сёзлерини, янълыш теляфуз этильген сёзлерни, башкъа тиллерден кирген сёзлерни айыра; мундериджесинде хабер, суаль, истек я да эмир япмакъ керек олгъан джумлелерни айыра ве ифадели окъкй; чешит жанрда къыскъа метинлерни эшитип идракъ этмеге, оларнынъ ичинде образлы сёзлерни, синоним ве антоним, кочъме маналы сёзлерни фаркълай; эшитильген метиннинъ мевзусыны ве эсас фикирини бельгилей; терминлер кьуullanмайып диалог ве монолог нуткъыны айырмагъа биле.</p>
<p>2. Лакъырды (4 саат) Субет этюв (диалог). Икяе этюв (монолог) Эдебий тильнинъ теляффузы. Адет сёзлерни кьуullanув алышкъанлыкъларыны пекитюв. Тюзгюн лакъырды тизмеге билюв. Эшиткен я да окъулгъан къыскъа меитни бутюннен я да айры къысымларыны икяе этмеге билюв. Айры ресимлер, ресимлер тюркюми, олып кечкен адисе боюнджа икяе этмеге билюв (икяе,</p>	<p>Талебе: агъзакий икяе эткенде я да къонушма лакъырдысында къырымтатар сёзлерини къаидесине коре догъру айта; адетий сёзлерни догъру кьуullanып, мураджаат эткенде сорамагъа, суаллерге джевап бермеге биле; сыныфта табий олгъан алларнен я да ресимлернен багълы мевзуларда субетке киришмеге ве субет этмеге биле; бир-де-бир мевзу боюнджа 4-5 джумледен</p>

<p>тасвирлев, фикирлешюв). Озю акъында, озь къоранталары, досту акъкъында икяе этмеге билюв.</p>	<p>ибарет, <i>шу, бу, ана, о</i>, киби сёзлери олгъан тюзгюн субет тизе; лакъырды эткенде япкъан янълышларыны фаркълай, оларны тюзете биле. Талелелер: субет иштиракчилери 3-4 къаршылыкълы лаф кьошып, субет тизелер (адетий сёзлер де кире); метинни толусынен я да онынъ айры кысымларыны агъзакий икяе этелер (метиннинъ колеми 45-55 сёз).</p>
<p>3. Окъув (4 саат) Къонушма макъсадына коре чешит метинлерни кереги киби окъумагъа билюв. Окъугъанда манасыны, уйгъун сёзлер сырасында келишмеген сёзлерни тез тапмагъа; бельгиленген хусусиетте сёзлерни группаларгъа больмеге билюв. Токътав ишаретлерине риает этюв. Оджа я да дерслик вазифеси боюнджа окъугъанда орфограмма сёзлерини ве онъа уйгъун джумлелерни тапмагъа билюв. Джумленинъ мундериджесине коре чешит вазивелер эда этюв.</p>	<p>Талеле: догъру окъуй ве окъугъаныны анълай; ичинден окъув алышкъанлыкъларны менимсей; вазифени, анълатманы (инструкция), бир де-бир иш акъкъында метинни ичинден окъумагъа ве окъугъаныны анъламагъа биле; токътав ишаретлери олмагъан метинде джумлелерни аэнкине коре ифадели окъумагъа биле; окъулгъан джумлени мундериджесине коре келишикли сёзлернен тамамлай, къавуслар ичинде берильген сёзлерни синоним я да антоним сёзлеринен денъиштирмеге биле.</p>
<p>4. Язув. Язув техникасы ве дефтерде языларны безетюв медениети (йыл девамында 4 саат) Язув техникасы ве язма ишлерини безетюв медениетини ашламакъ. Къырымтатар элифбесининъ бутюн арифлерини къулланмагъа билюв. Дефтернинъ баш саифесини толдурув. Ресимлер тюбюнде язылар, балаларнынъ ве буюклернинъ адларыны, косътерильген предметлернинъ адларыны мустакъиль язмагъа билюв. Ресимлер, таяма сёзлер, берильген мевзу боюнджа джумлелер тизип язмагъа билюв. Метиннен чалышув. Бозукъ (тертипсиз) метинни тюзетип язмагъа билюв. Тахтада чалышмагъа огретюв. Берильген план я да коллективнен тизильген план, ресим ве ады, ресим ве берильген план, ресим ве эасланмакъ ичюн сёзлер боюнджа метин тизип, тахтада ве дефтерде язмагъа билюв. Текрарлангъан сёзлерни танып, оларны синоним ве башкъа сёзлернен денъиштирип метинни мукеммеллештирмеге билюв.</p>	<p>Талеле: рус тили дерслеринде менимсенильген язы техникасы ве язы ишлерини безетюв медениети алышкъанлыкъларыны кырымтатар тили дерслерине кечире биле; бир сызыкълы дефтернинъ саифелеринде язып башлай; чешит токътав ишаретлери, субети олгъан несир ве назм метинлерини язып ала, дефтер саифесинде догъру ерлештирмеге биле; берильген нумюнеге бакъып озь дефтерининъ баш саифесини язмагъа биле; метин мундериджеси, ресим боюнджа суаллер тизип яза, суаллерге джевап бермеге биле; язма ишлерини догъру ве дюльбер яза; дефтерде ве тахтада язгъанда язув къаиделерине риаат эте. тахтада ве дефтерде икяени коллективнен язмагъа биле; озь язгъанларыны нумюненен тенъештирип, япкъан хаталарыны мустакъиль тюзете биле;</p>

II. Тиль ве тиль беджериклиги. Имля

<p align="center">Окъув материалынынъ теркиби</p>	<p align="center">Талелелернинъ умумтасиль севиелерине девлет талаплары</p>
<p>2. Сеслер ве арифлер (3 саат) Нутукъ сеслери. Языда сеслерни арифлернен бельгилев. Къырымтатар элифбеси. Созукъ сеслер ве оларны арифлернен бельгилев. Эджа. Ургъу (терминлерни менимсев). Къырымтатар ве рус тиллеринде ургъу хусусиетлерининъ фаркъынен таныштырув. Къырымтатар тилинде ургъу чокъусы алларда сѣзнинъ сонъки эджасына тюше, рус сѣзлеринде исе чешит эджаларгъа тюше: <i>терек – дерево, китап – книга, савут – посуда, къопкъа – ведро</i>. Тутукъ сеслер ве оларны арифлернен бельгилев. Йымшакълыкъ ве къаттылыкъ ишарети олгъан сѣзлерни теляффуз этмек ве язмакъ. Имля лугъатынен таныштырув. Язылгъан сѣзлерни тешкермек ичюн лугъаттан файдаланмагъа билюв.</p>	<p>Талеле: къырымтатар тилининъ арифлерини биле; элифбе сырасындан файдаланып огретюв, индже ве къалын созукъ сеслерни айыра; языда <i>-я, -е, ю, -е</i> арифлерини догъру ишлетмеге биле; къырымтатар тилинде сѣзлернинъ ургъусыны догъру къоймагъа биле; сагъыр ве янгъыравукъ тутукъ сеслерни биле; къырымтатар тили теляффузынынъ къаиделерини биле; <i>2-гъ</i> сеслерини догъру теляффуз эте ве арифлерни бельгилей; <i>Къ, Нъ, Дж</i> сеслерини догъру теляффуз эте ве арифлернен бельгилей; <i>Ж, Ш</i> сеслерини рус тили къаиделеринен тенъештирип догъру язмагъа биле (рус тилинде <i>Ж, Ш</i> арифлеринден сонъ тек <i>И</i> арифти язылыр. Къырымтатар тилинде исе <i>И</i> арифти де, <i>Ы</i> арифти де языла билир. Месея: <i>шыкъырды, ишше, шимди, жыйкъылдамакъ, жынъгъырдамакъ, жилет</i>). Рус тилине нисбетен <i>-Ч</i> сеси эм йымшакъ, эм къатты теляффуз этиле (<i>чызма, чибин, чолакъ, чѣль</i>). <i>Г-Гъ, К-Къ-Х, Н-Нъ, Ж-Дж</i> сеслерини догъру теляффуз эте ве яза. Янгъыравукъ ве тутукъ сеслери денъишкен <i>Б-П, Т-Д</i> сеслерини айыра ве яза (<i>завот</i> деп айтыла, <i>завод</i> деп языла; <i>клуб</i> деп айтыла, <i>клуб</i> деп языла.) <i>В</i> сесини догъру айтып, арифини догъру яза: <i>суб, був, къавурма, къуванч</i> языла, айтылгъанда эки тутукънен айтылгъаныны биле; йыл бою огренильген сѣзлернинъ имлясыны биле; сѣзлерни эджаларгъа болип айтмагъа биле; лугъаттан сѣзлерни тез тапмагъа биле.</p>
<p>2. Метин (3 саат) Рус тили дерслеринде менимсенильген метин ве онынъ къурулышы акъкъында билгилерини активлештирюв. Метиннинъ мевзусы, эсас фикирини. Метинде джумлелернинъ бири-биринен багъы. Метиннинъ къурулышы ве планы. Метин мантыгъыны уйгъун къысымларгъа болюв. Сатырбашы. Метиннинъ тюрлери (икъе, тасвирлев, фикирлешюв). Языда ичинде субет олгъан метинни козетюв.</p>	<p>Талеле: метиннинъ мевзусыны, эсас фикирини бельгилей, адыны къоймагъа биле; къырымтатар тилиндеки метинде джумлелернинъ бири-биринен багъланув усулларыны козете, метинлер тизгенде шу усулларны къуланмагъа биле; метинни план ярдымынен там маналы къысымларгъа боле; сатырбашнынъ вазифесини анълата биле; чешит тюрлю метинлерни айыра; языда ичинде субет олгъан метинни догъру язып алмагъа биле;</p>

<p>Коллективнен бераберликте чешит тюрлю метинлер тизюв.</p>	<p>метин кьурулышыны пландан айырмагъа биле; эсасланмакъ ичюн берильген сёзлер, ресим, метин башынен ве иляхреден файдаланып, агъзакий ве язылувы чешит тюрлю метинлерни коллективнен бераберликте тизмеге биле.</p>
<p>3. Джумле (2 саат) Лакъырды макъсадына коре джумле чешитлери (икяе, суаль, эмир). Эмир джумледе мураджаат. Мураджаат олгъан джумледе виргюль. Нида джумлелери. Джумле тизмеге, чешит джумлелер яратмагъа ве оларда сёз бирикмелерини (фразеологизмлер) ишлетмеге билюв. Джумленинъ баш ве экинджи дередже азалары. Муреккеп джумле (термин кьулланылмай) тизюв. <i>ве, исе, амма, я да, ичюн</i> киби ярдымджи сёзлерни кьулланмагъа билюв.</p>	<p>Талебе: чешит интонациясы олгъан джумлелерни эшитип айыра; чешит лакъырды макъсады ве интонациясы олгъан джумлелерни давушнен ифадели окъуй, тюзгюн икяелер тизгенде бойле джумлелерни ишлете; берильген сёзлер сырасына, джумлелерге, метинлерге ад къоя; джумленинъ аэнкине коре сонъундаки токътав ишаретлери къоя; нида джумлелерни нутукъта кьулланмагъа, ифадели айтмагъа ве язмагъа биле; схемалардан файдаланып джумлелер тизе, суаллер ярдымынен джумлени тамамлай, джумленинъ баш азаларыны бельгилемеге биле; эки адий джумлени бир муреккеп джумледе бирлештире; берильген нумюне, график схемадан файдаланып, муреккеп джумле тизмеге биле; ярдымджи сёзлер олгъан джумледе виргюль догъру яза биле.</p>
<p>4. Сёз (4 саат) Сёзнинъ лексик манасыны козетюв. Бир мана чешит тиллерде чешит сёзлернен бельгиленгени акъкъында малюмат. Къырымтатар ве украин тиллеринде бир мананы ташыгъан, бир чешит айтылгъан сёзлер чокъ олгъаны акъкъында малюмат. Чокъ маналы сёзлерни козетюв. Маналары якъын олгъан сёзлер (синонимлер). Маналары къарама-къаршы олгъан сёзлер (антонимлер). Сёзнинъ кереклик манасыны козетюв. Базы сёзлернинъ келип чыкъувы. Синоним, антоним, терджиме, изаатлы лугъатларнен таныштырув. Сёзлернинъ мевзу группалары.</p>	<p>Талебе: къырымтатар, украин, рус тиллеринден мисаллер кетирип исбатлай биле (<i>огълан - хлопец – мальчик</i>); бир мананы ташыгъан, бир чешит айтылгъан сёзлер бири-биринден чокъ айырылмагъаны акъкъында малюматларнен таныша (<i>мейдан-майдан, серник-сёрник, бостан-баштан, фильджан - фiлiжанка</i>); берильген сёзлер сырасындан манасы якъын ве манасы къарама-къаршы олгъан сёзлерни сайлап алмагъа биле; синоним, антоним сёзлерини кыдыргъанда, сёзлернинъ манасыны ачыкълагъанда лугъатлардан файдалана биле; сёзлерни мевзугъа коре группаларгъа больмеге, белли бир сёзлер сырасындан предметлерни, оларнынъ аляметини, арекетини бельгилеген сёзлерни айырмагъа биле.</p>
<p>5. Сёзнинъ кьурулышы (3 саат) Сёзнинъ негизи ве ялгъамалары. Тамырдаш сёзлер.. Сёзнинъ тамыры. Сёзнинъ эсасы – тамыр,</p>	<p>Талебе: тамырдаш сёзлерни топлап, оларны группаларгъа больмеге биле; терминлер кьулланмайып, сёз япыджы</p>

<p>тамыргъа ялгъамалар къошула ве бойледже янъы сѣзлер асыл ола. К, къ, п арифлернинъ денъишови. Язылувы теляффузындан фаркълы олгъан сѣзлерни теляффуз этюв ве язув Имля лугъатындан файдаланмагъа билюв. 3-нджи сыныф девамында теляффузы ве язылышы менимсенийген сѣзлер: <i>аферин, аджджы, бозторгъай, виргюль, гонгюль, дѣрт, дюльгер, ешилъ, имтиан, кечит, киши, кукуккъуш, кучлю, къабаат, къаверенки, къайыкъ, къую, мевсим, мектюп, миллий, мукъаддес, мураджаат, нумайыш, расткелиш, таби, талапяр, текяран, токътамакъ, туруп, тюфек, урлукъ, утюлемек, фикир, хавфлы, чѣкюч, дженюп, джесюр, джошкъун, джыймакъ, шеэр, ишир, эфсане, юзьбез, яшы.</i></p>	<p>ялгъамаларны козете (<i>туз-тузлу-тузлукъ</i>); терминлер къулламайып, сѣз япыджы ялгъамаларнен чешит сѣзлер япа; термин къулламайып сѣз денъиштириджи ялгъамаларны козете; сѣз тамырында сеслернинъ денъишкенини козете (<i>Б-П, Г-К, КЪ-ГЪ</i>): (<i>китан – китабым, копек – копегим, къабакъ –къабагъым</i>); язылувы теляффузындан фаркълы олгъан сѣзлерни сѣз денъиштирме усулынен тешкере (<i>туз-тузым</i>); 3-нджи сыныф девамында теляффузы ве язылышы менимсенийген сѣзлерни догъру яза ве язылгъанны тешкере.</p>
---	--

Нетиджелев текрарлав (йыл девамында 2 саат)

4 сыныф (35 саат)

Къырымтатар тили Язув

I - семестро – 1 саат – 16 саат

II – семестр – 1 саат – 19 саат

I.Текрарлав

(1 саат)

Окъув материалынынъ теркиби	Талелернинъ умумтасиль севиелерине девлет талаплары
<p>Агъзавий ве язма нутукъкъа нисбетен талаплар акъкъында малюматларны текрарлав. Агъзави нутукъны тюрлю чешитлеринен файдаланмакъ беджерикликлерини инкишаф этюв. Кечкен йылларда огренильген имля къаиделерини текрарлав.</p>	<p>Талеле: нутукъ фаалиетине аит талапларны тарифлей; 1-3-нджи сыныфта ишлетильген, акъылда (хатырада) тутмакъ ичюн берильген сѣзлер джедвелинден сѣзлерни догъру яза; сѣзлерни керекли шекильде ерлештирип, тахтада ве дефтерде яза; огренильген имля къиделеринен файдалана биле.</p>

II. Нутукъ фаалиети (16 саат)

Окъув материалынынъ теркиби	Талелернинъ умумтасиль севиелерине девлет талаплары
<p>1.Динълев ве анълав. Аудирлев (йыл девамында 4 саат) Динълев – нутукъ фаалиетининъ чешитлеринден бири. Метинни динълев (икяе, тасвирлев,</p>	<p>Талеле: дикъкъатнен ве меракънен динълей; дикъкъатнен динълеп, анълавнынъ эмиетини анълай ве тарифлей; кечкен йылларгъа нисбетен муреккеп материалны</p>

<p>муляза). Бедий ве ильмий-бедий эсерлерни динълев ве анълав. Эсас фикирни, мундериджесини анълав. Динълегенде берильген плангъа таяма.</p>	<p>анълай, эшитильгеннинъ устюнден ресим япа биле; теклиф этильген вариантлардан догъру джевапны сечип ала биле;</p>
<p>2.Лакъырды (йыл девамында 2 саат) Субет этюв (диалог) Нефесни, дауш кучюни, нутукъ тезлигини регулирлемеге билюв. Динъленген я да окъулгъан эсерни таарифлемеге билюв. Ярдымджы къуланмагъа эасланаракъ, ресимде тасвирленген вакъиа боюнджа диалог тизмеге билюв. Къонушма медениети, нутукъ адетлери къаиделерине риает этмеге билюв. эткени алда, мустакъиль окъугъан къысымынынъ мундериджесини икяе этмеге билюв. Ярдымджы материалгъа эасланых тюзгюн лакъырды тизмеге билюв.</p>	<p>Талебе: дауш кучюни, нутукъ тезлигини регулирлемеге биле; дикъкъатнен субетдешини динълей; къозгъаямасыз анълата ве суальни гъайрыдан динълеп, озь фикирини ифаделей; эшитильген я да мустакъиль окъугъан эсерлерге эасланых, шахсларгъа болюп, диалог тизе; янълышыны тюзетмеге биле; лакъырды эткен адамны дикъкъатнен динълей, башкъсына сёз бермек ичюн озь нуткъыны токътата биле, озь айткъаныны башкъасынынъ айткъанына келиштире, башкъасынынъ хусурыны джан ынджытмайып тюзете.</p>
<p>Икяе этюв (монолог) (йыл девамында 2 саат) Агъзавий айтылмагъа эсас талаплар (мевзугъа уйгъунлыгъы, нокътай и назарнынъ мевджутлугъы, фикирнинъ инкишафы мантикъкъа уйгъунлыгъы). Нутукъ этикети. Метинни икяе этюв. Гъайрыдан икяе эткенине иляве кирсете билюв. Берильген я да сечип алынган мевзуда лакъырды тизюв. Лакъырды мевзусы акъкъында озь мунасебетини бильдирмеге билюв.</p>	<p>Талебе: дауш кучюни, нутукъ тезлигини регулирлемеге биле; эшиткен метинни гъайрыдан икяе эте; мустакъиль окъугъан метинни гъайрыдан икяе эте; берильген лакъырды мевзусы акъкъында озь мунасебетини бильдире; лакъырдынынъ мундериджеси ве шекилине къыймет кесе, онынъ дегерликлерини ве етишмемесликлерине къыймет кесе; лакъырды мундериджесини ве шекилини группаларда музакере эте биле.</p>
<p>3. Окъув (2 саат) Теляффуз этюв къаиделерине эасланых даушнен окъув. Чешит макъсады олгъан джумлелерни догъру аэнкнен, ифадели окъумагъа билюв. Окъув ишлерине, оюн вазифелерине анълатув материалларыны ичтен окъув. Дерсликтеки мешгъулиетлерде берильген вазифелерни окъуп, оларны иза этюв. Адий ве муреккеп джумлелерни ифадели догъру окъув ве иза этюв. Окъув алышкъанлыкъларыны инкишаф этюв. Джумледе мантыкъий токътавлар япмагъа билюв.</p>	<p>Талебе: даушнен ве ичтен дерсликте берильген материалны окъуй, мундериджесини оджанынъ ярдымынен анълата биле; чешит макъсады олгъан джумлелерни догъру аэнкнен, ифадели окъуй; джумледе мантыкъий токътавлар япа; эки-учь джумле окъугъан сонъ, оларнынъ ичинден оджа айткъан мундериджеге келишиклини тапмагъа биле; окъув ишлерине, оюн вазифелерине (эвельки сыныфтакисине нисбетен кенишч, муреккепче) анълатувлар боюнджа тизген метинлерни окъуй биле; дерсликтеки мешгъулиетлерге кирсетильген метинлерни окъуй ве анълай.</p>
<p>4. Язув (йыл девамында 6 саат) Хатырлап язув.</p>	<p>Талебе: 3 сыныфкъа бакъкъанда узунджа шиир, несир,</p>

<p>2-3 бири-бирине багълы джумле тизмеге ве язмагъа билюв.</p> <p>Берильген мевзугъа 2-3 суаль къояракъ, тасвирлев я да фикирлешюв элементлерини къулланып, сыныфдашы берген суальге джевап къайтармагъа билюв.</p> <p>Тасвирлев я да фикирлешюв элементлери олгъан (40-50 сёзден ибарет икяе) беян язув.</p> <p>Ярдымджы сёзлернен файдаланып, мустакъиль оларакъ кучюк лакъырды тизмеге билюв.</p> <p>Мундериджеси бир де бир вакъианы анълаткъан тезкере (записка) мектюп, хайырлав я да даветнаме язув.</p> <p>Тапмаджа тизип язмагъа билюв.</p> <p>Бозукъ метиннен чалышмагъа билюв: метин къысымларынынъ ерини денъиштирюв, мевзугъа келишмеген джумлелерни алып ташлав, сонъки нетиджелев джумлесини къошув, керексиз, текрарлангъан сёзлерни денъиштирюв, метиннинъ джумлелерини бири-биринен багълав.</p>	<p>метинни хатырлап яза;</p> <p>2-3 бири-биринен багълы джумле я да ресимнинъ мундериджесинен багълы 2-3 суаль тертип эте ;</p> <p>бирликте тизильген план боюнджа ярдымджы материалгъа эсасланып метиннинъ мундериджеси, къараманлары акъкъында яза;</p> <p>оны меракъландыргъан шейлер акъкъында озь мунасебетини ифаделей;</p> <p>бирликте мундериджеси бир де бир вакъианы анълаткъан тезкере (записка) мектюп, хайырлама я да даветнаме тертип эте;</p> <p>нумюнеге, ярдымджы материалгъа эсасланып, тапмаджа тертип эте;</p> <p>экевлешип ве группада язылгъанларны музакере эте;</p> <p>язылгъаныны мукеммелештире биле.</p>
--	---

III. Тиль акъкъында бильгилер.
Тиль алышкъанлыкълары (16 саат)

<p align="center">Окъув материалынынъ теркиби</p>	<p align="center">Талелелерининъ умумтасиль севиелерине девлет талаплары</p>
<p>1.Метин (2 саат)</p> <p>Икяе, тасвирлев, муляза метинлер.</p> <p>Метиннинъ мевзусы, эсас фикирини билюв.</p> <p>Джумлелернинъ метинде багъланувыны козетюв. <i>О, бу, олар, бойле, шу вакъыт, ондан сонъ, эвель, сонъ, биринджииден</i> кибиден сёзлерни метиндеки джумлелерни бири-биринен багъламакъ ичюн къулланув.</p>	<p>Талебе: (оджанынъ ярдымынен) метиннинъ чешитлерини фаркълай;</p> <p>ярдымджы материалларгъа эсасланып, чешит тюрлю метин (икяе, тасвирлев, муляза) тертип эте биле;</p> <p>метинни къысымларгъа болип, оджанынъ ярдымынен план тизе биле.</p>
<p>2.Джумле Имля (2 саат)</p> <p>Джумленинъ мундериджеси.</p> <p>Хитап ве онынъ имлясы.</p> <p>Сёз бирикмеси. Баш ве таби сёзлер.</p> <p>Баш ве экинджи дередже азаларыны айырув.</p> <p>Джумледе ки сёзлер арасында багъ (ялгъамалар ярдымынен, ярдымджы сёзлер ярдымынен).</p> <p>Сойдаш азалары джумлелерде токътав ишаретлери.</p>	<p>Талебе: 3 сыныфкъа бакъкъанда узунджа джумлелернинъ мундериджесини анълата биле;</p> <p>джумле ичинде озъара багълангъан сёз бирикмелерини сече;</p> <p>джумледе баш ве экинджи дередже азаларына догъру суаллер къоя;</p> <p>метинде сойдаш джумле азалары олгъан джумлелерин айыра;</p> <p>хитап олгъан джумлелерде кочюрме язувда токътав ишаретлерини догъру яза;</p>

<p>3.Сёзлернинъ манасы (1 саат) Бир ве чокъ маналы сёзлер. Кочъме манада къулланылгъан сёзлер.</p>	<p>Талебе: сёзнинъ догъру ве кочъме манада къулланылгъаныны анълата биле; берильген сёзлер сырасындан тюрлю маналарыны ифаделеген сёзлерни сече.</p>
<p>4.Сёз чешитлери. Имля Исим.(4 саат) Джыныс ве хас исимлер. Исимлерде сайы. Текликте къулланылгъан исимлер. Исимлернинъ келишлернен тюрленюви ве имлясы. Исимлерни чешит келишлерде теклик ве чокълукъ манасында джумлелерде, метинлерде къулланув. Исимлерде мулькиет ялгъамалары. Мулькиет ялгъамаларында дудакълукъ. Исимлернинъ мулькиет ялгъамаларынен тюрленюви.</p> <p>Къ, к ве п сеслерининъ алмашувы.</p> <p>Исимлерде хаберлик ялгъамалароы (термин къулланылмай) ве оларны 1, 2, 3 шахыста теклик ве чокълукъ манасында къулланув.</p> <p>Сыфат (1 саат) Берильген исимлер арасындан предметлернинъ, адиселернинъ чешит хусусиетлерини, аляметлерини бельгилеген сёзлерни айырмагъа бильмек Синоним ве антоним сыфатлар. Сыфатларнынъ догърудан-догъру ве кочъме манасы. Суаллер ярдымынен чешит сыфатларны айырмагъа бильмек, джумлелерде, метинлерде къулланув.</p> <p>Сайы. (1 саат) Сёз чешити олгъан сайы акъкъында умумий малюмат.. Терминлер къулланмайып, манасына коре сайы чешитлерине суаль къоймакъ, оларны амелий къулланмакъ. Микъдар сайылар. Сыра сайылары.</p> <p>Оджанынъ ярдымынен <i>ярым, бучукъ, черик, ярымшар, дёртте бир, дёртте учь</i> киби несир сайыларны къулланув.</p>	<p>Талебе: джыныс ве хас исимлерини айыра ве догъру яза; исимлерни чокълукъта –лар, - лер, ялгъамаларынен ифаделей; келишлернинъ адларыны ве суаллерини биле; хатырламанен файдаланып, исимлерни келишлернен тюрлендире, джумлелерде ве метинлерде къуллана биле;</p> <p>мулькиет ялгъамалары олгъан исимлерни теклик ве чокълукъ сайылары боюнджа шахысларгъа айыра;</p> <p>амелий тарзда исимлерде 2-нджи шахс текликте ве чокълукъта мулькиет ялгъамаларыны къоша биле; ялгъамаларнынъ язылувыны сагъырлыкъ, къалын- инджелик къаиделери боюнджа изалай; исимлерни чешит келишлерде кочюрюп яза ве языны тешкере биле.</p> <p>башкъа сёз чешитлери арасында, метин ичинде сыфат сёзлерини тапа; берильген сыфат ве исимлернен сёз бирикмеси ве джумлелер тизе; багъланып кельген исимлерден сыфат сёзлерине суаль къоя; <i>-лы, -ли, -лу, -лю, -сыз, -сиз, -суз, -сюз</i> ялгъамаларынен исимлерден сыфат япа биле; сыфат сёзлерининъ язылувында имлясына дикъкъат эте;</p> <p>кениш къулланылгъан сайыларны догъру грамматик шекильде амелий ишлете; ракъамларны сёзлернен яза биле; сайыларны чешит келишлерде догъру ишлете биле; сайыларнынъ джумлелерде, метинлерде ишлетильгенини козете.</p>

<p>Замир. (1 саат) Сёз чешити олгъан замир акъкъында умумий малюмат. Нутукъта замирнинъ эмиети. Шахыс замирлери. Теклик ве чокълукъ манасында 1-2-3 шахыс замирлерни къулланув. Замирлерни метинлердеки джумлелерни бири-бирине багъламакъ ичюн ишлетмеге билюв.</p>	<p>метинлерде замирлернинъ эмиетини козете; замирлерни келиш ялгъамаларынен тюрендире; замирлерни чешит келишлерде догъру окъуй, лакъырдыда къуллана; олардан сёз бирикмелери тизе; нумюнеге бакъып исимни келишкен замирнен деньштире;</p>
<p>Фииль. (3 саат) Фииллернинъ манасы акъкъында билъгилерини умумийлештирюв ве кенишлетюв. Фииллерде мусбет ве менфий шекили. Фииллернинъ заманлары. Фииль заманлары акъкъында умумий малюмат. Кечкен заман фииллернинъ тюсленюви. Шимдики заман фииллери. Келеджек заман фииллери. Фииллернинъ арасында лакъырды мевзусына зияде келишкенлерини айырув.</p>	<p>чешит лексик манасы олгъан фииллерге суаллер къоймагъа биле; къырымтатар тилинде фииллернинъ джумленинъ къайсы еринде къулланылгъаныны биле; фииллерни мусбет ве менфий шекильде яза, сёз бирикмелери тизе ве джумлелерде ишлете биле; фииль заманына коре келишкен суаллерге джевап бермеге арекет эте; фииллернинъ тамыр, ялгъамаларыны къайд эте ве язылувыны агъызавий шекильде изалай; фииллерни учъ шахыста текликте тюслендире биле; таблицаларгъа эсасланып берильген фииллернинъ заманыны, сайысыны ве шахсыны айта; аталар сёзлеринде, сайымларда, масалларда, тапмаджаларда, текерлемелерде халкъ фииллерни усталыкънен ишлеткенини козете ве оларны озъ нуткъында къуллана.</p>
<p>Зарф. (1 саат) Сёз чешити олгъан зарф акъкъында умумий малюмат (манасы, суаллер, джумледе эмиети, фииллернен багъы). Зарфларнынъ эсас грамматик хусусиети – деньшмемек олгъаны акъкъында малюмат.. Зарфны догъру язмакъ ичюн имля лугъатларындан файдаланмагъа билюв.</p>	<p>суаллер къойып, зарфларны тапып, багъланып кельген фиильнен берабер кочюрип яза; джумлелерни зарфларнен кенишлете; сыкъ къулланылгъан зарфларнынъ имлясынен амелий таныша; зарфларны ифаделеген сойдаш азаларны ишлетип, джумлелер тизе;</p>

IV.Имля (йыл девамында)

Окъув материалынынъ теркиби	Талелелернинъ умумтасиль севиелерине девлет талаплары
Созукъ ве тутукъ сеслерни бельгилеген	Талебе: къырымтатар элифбесини, созукъ ве тутукъ

<p>арифлер. Сѣз чешитлерининъ тамыр ве ялгъамаларыны догъру язув, имлясыны догъру менимсев. Сѣз чешитлери ве оларнынъ грамматик хусусиетлерини билюв. Исимлерде мулькиет ве хаберлик ялгъамаларында къалынлыкъ-инджелик, дудакълыкъ къаиделерине риает эте билюв. Сыфат, сайы, замир, зарфларнынъ тамыр ве ялгъамаларында созукъ ве тутукъ сеслерни бильдирген арифлерни огренильген имля къиделерине бинаэн догъру язув.</p> <p>2-4-нджи сыныфларда огренильген къаиделерни мустакъиль къулланмакъ ичюн программада берильген сѣзлерни, оджа ярдымынен ишленильген ве мустакъиль къулланмакъ, акъылда тутмакъ ичюн берильген сѣзлер джедвелиндеки сѣзлерни догъру язув: <i>азчыкъ, дакъкъа, девир, деръал, достлукъ, емиш, ёлджу, зенгин, йигирми, йип, капик, кениш, козьлюк, курешчи, къапу, къарпыз, майыс, муэндис, оглюк, омюр, отъмек, сеят, сылакъ, сют, тегенек, тенеффюз, тѣгерек, тѣкюнти, тюркю, узьди, урьмет, учуджы, учюнджи, хавъяр, хаста, хораз, чаршенбе, джыйын, шахыс, шень, юзюк, яйла.</i></p>	<p>сеслерни бельгилеген арифлерни, индже ве къалын созукъ сеслерни бельгилев усулларыны, янгъыравукъ ве сагъыр сеслерни бельгилеген арифлерни биле; сѣз чешитлерининъ тамыр ве ялгъамаларыны догъру теляффуз эте ве оларнынъ язылувына коре догъру яза; чешит келиш ялгъамаларынен берильген сѣзлерни кочюре, язылгъанны тешкере;</p> <p>2 – 4 сыныфларда огренген лугъат сѣзлерини догъру окъуй ве яза.</p>
---	---

**V. Язынынъ график алышкъанлыкълары. Язы усулы.
Язма ишлерни безетюв медениети
(йыл девамьнда)**

Окъув материалынынъ теркиби	Талелелернинъ умумтасиль севиелерине девлет талаплары
<p>Язы усулы (техникасы). Язынынъ график алышкъанлыкълары. Язув тезлигини арттырув. Язув ишини ресмийлештирюв. Диалогни кочюрюп язув.(2-3 реплика) Тахтада сызыкъсыз язув.</p>	<p>Талебе: график аркетлерни ве языда гигиена къаиделерине риаат эте; язув девамьнда къолнынъ эр бир къысмыны ишлетип, сербест язув алышкъанлыгъыны шекилендире; 3-6 арифтен ибарет олгъан сѣзлерни къалемни кягъыттан узьмейип яза биле; талебе язувны кет-кете тезлештире; язма ишни догъру ве мисмиль безете; дефтерде ве тахтада язувны незарет эте.</p>

Нетиджелев текрарлав (йыл девамьнда 2 саат)

ОКЪУВ ВЕ НУТУКЪ ИНКИШАФЫ ПРОГРАММАСЫ

Анълатма тезкереси

Окъув дерслерининъ вазифелери:

- кырымтатар тилинде метинлерни бир кыарар тезликте, догъру, анълап, ифадели окъумагъа билювни мукеммеллештирмек;
- кырымтатар тилининъ лексикасыны актив менимсевни, агъзакий тюзгюн нутукъны инкишаф эттирмек;
- достлукъ ве бирдемлик дуйгъуларыны, кырымтатар тилине, халкъ агъыз яратыджылыгына, кырымтатар шаир ве языджыларынынъ эсерлерине, халкъ адетлерине ве ананелерине меракъ, кырымтатар халкъына ве башкъа халкъларгъа урмет дуйгъуларыны, тувгъан ерине севги, эстетик дуйгъуларыны тербиелемек.

Окъутылгъан тильде окъув дерслеринде олгъаны киби, кырымтатар тили дерслеринде де давушнен ве ичинден окъув техникасыны мукеммеллештирювге, окъув медениетини тербиелевге, этрафтаки алем акъкъында бильгилерни теренлештирювге эмиет бериле.

Акъыл, диккъят, зеин, идрак этиов къабилетини инкишаф эттирювде ве эстетик, ахлякъ, ватандашлыкъ тербиесинде догъру тешкиль этильген кырымтатар окъув дерслерининъ эмиети буюк ола.

Талелелернинъ окъув даиресине чешит услубиетге (бедий, ильмий-популяр, ресмий), чешит сой эдебияты (дестан, лирика, драма), чешит жанрда (аталар сёзлери ве айтымлар, масалбашы, тапмаджа, масал, икяе, ривает, басня) метнлер кире. Окъумакъ ичюн халкъ агъыз яратыджылыгы эсерлери, кырымтатар шаир ве языджыларынынъ эсерлери тевсие этиле. Оларнынъ мевзулары да чешит-тюрлю: кырымтатар фольклоры, адетлери, ананелери, Кырымнынъ тарихы ве шимдики вазиеги, онынъ медениети, улу адамларнынъ яшайышы ве къасеветлери, окъув ве раатлыкъ, сергузештлер акъкъында язгъан классик ве земаневий кырымтатар шаир ве языджылары акъкъында малюмат, табиат, осюмлюк ве айванлар дюньясы, буюклернинъ ве балаларнынъ олар акъкъында къасевети.

Кырымтатар тилинде окъув дерслерининъ озь хусусиетлери бар. Оларда окъутылгъан тильнен тенълештирюв, сёз устюнде чалышув ишлерине чокъча эмиет бериле, чюнки талелелерде мевджут олгъан сёз байлыгы егерли дегиль. Бунынънен берабер эдебий джеэттен догъру агъзакий нутукъны мукеммеллештирюв ишлери де ер ала.

Сёз, сёз бирикмелери, бедий ифаделев усуллары устюнде чалышкъанда оджа оларны анълатмакънен берабер талелелер буларны догъру теляффуз этмелерини, озьлерининъ актив сёзлюклерине кирсетмелерини, нутукъны зенгинлештирмелерини талап эте. Шу себептен окъулгъан метинни гъайрыдан икяе эткен, суаллерге джевап берген вакъытта анълатылгъан янъы сёзлери, образлы ифаделерни къулламакъ ичюн вазифелер бермек пек муимдир. Метин устюнде чалушув тек гъайрыдан икяе этиовнен сынъырланмамакъ керек. Талелелер окъугъан метиннинъ эсас фикирини бельгилемеге, къараманнынъ табияты акъкъында, онынъ япкъан ишлерининъ себебини айтмагъа, эсерге озь фикирини мунасебетини бильдирмеге бильмек кереклер.

Учюнджи сыныфта талелелер эсасен эшиткен, оджа окъугъан я да магнитофонда динълеген метинлерни окъуйлар, чюнки шу девирде келишикли тезликте, догъру теляффуз этип давушнен окъувгъа эсас ер бериле. Дертюнджи сыныфта исе талелелер чокъусы ичинден окъувгъа кечелер. Мустакъиль окъувдан эвель базы сёзлери ве ифаделерни анълатув, суаллерге джевап берюв киби азырланув ишлери алып барыла. Бунынънен берабер окъулгъанны талиль этиов, ифадели къысымларны давушнен окъув ишлери де девам эте.

Ифадели окъумакъ ичюн талобелер сѣзлерни бутюнлигинде, тильнинъ хусусий сеслерини айдын теляффуз этип, кырымтатар тилининъ земаневий имля талапларына риает этип давушнен догъру окъумакъны менимсемек кереклер. Онынъ ичюн 3-нджи сыныфта кырымтатар тилинде давушнен окъувга буюк эмиет бермели ве бойледже, чешит макъсадларнен ичинден окъув кет-кете муим ер тутта.

Окъутылган тильде (рус, украин) менимсенильген ичинден окъув алышкъанлыкълары кырымтатар тилинде окъувда да къулланыла. Булар: окъув техникасы (нутукъ мучелерини арекет эттирмейип, козьлеринен окъумакъ, сатырны козьлернен бутюнлей къаврап алып окъумакъ ве иляхре).

Окъутылган тиль (рус, украин) дерслеринде олгъаны киби, талобелернинъ дуйгъуларыны къозгъамакънынъ, бунынъ ичюн келишикли муит яратмакънынъ буюк эмиети бар. Бу макъсаднен оджа кириш сѣзю айта, субет, ресим бакъув, музыка динълев киби ишлер алып бара. Бу ишнинъ девамлыгъы 3-5 дакъкъа ола билир.

Метин устюнде чалышув эки тильде де бир чешиттир: метинни анълав, окъувнинъ чешитлери, бедий усуллар, окъувнынъ тезлиги, нутукъ инкишафы.

4-нджи сыныфта ифадели окъумагъа азырланганда метинни бельгилеп бермекнен берабер оны мустакъиль бельгилемеге де огретмек керек.

Окъуган вакъкъытта талобелерни айдын образлы сѣзлерни, ифаделерни, янъы сѣзлерни коръмеге, окъулган эсер боюнджа суаллер къоймагъа огретмек пек муимдир.

Окъув алышкъанлыкъларыны мукеммелештирюв окъугъаныны анъламакънен берабер омюрге кечирильмек керек. Бунынъ ичюн талобелерге олган шейни, вакъианы догъру анълагъаныны, олган шейлер арасында мантыкъий багъ олгъаныны бильгенини, окъугъан эсерининъ умумий мундериджесини анълагъаныны бильмек ичюн чешит суаллер къоюла, вазифелер бериле.

Окъув дерслеринде нутукъ фаалиетининъ динълев ве анълав, лакъырды этюв, язув киби чешитлери инкишаф эттириле ве мукеммелештириле. Талобелер буюк метинлернинъ айры ерлерини динълеп анъламагъа огренелер, шиир, тапмаджа, аталар сѣзлерини эзберден окъуйлар, окъулган метинни бутюнлигинен я да онынъ къысымларыны гъайрыдан икяе этелер. 4-нджи сыныфта къараманни денъиштирип икяе этелер, окъулган эсер боюнджа озъ дуйгъуларынен пайлашмагъа, къараманларнынъ сѣзлю суретини ифаде этмеге, оджа берген вазифелерни эда этип метинни девам этмеге огренелер.

Программада кырымтатар тилине сыныфтан тыш окъув саатлери айырылмай, лякин оджа эм учюнджи, эм дѣртюнджи сыныфта балаларны мустакъиль окъувнен меракъландырып, дерске бала меджмуалары, газеталары, китаплары кетирип мевзунен багълы икяелер, шиирлер окъумакъны теклиф эте. Мевзуларны нетиджелев дерсинде исе балалар озълери азырлагъан шиир ве башкъа эсерлерни окъумалары, субет кечирмелери файдалыдыр.

Талобелернинъ окъув мувафакъиетлерини тешкерюв махсус азырланган ольчюлер эсасында эда этиле:

3-4-нджи сыныфларда окъув программасы ашагъыдаки болюклерден ибарет:

1. Окъув алышкъанлыкълары ве метин устюнде чалышув;
2. Китапнен чалышув.
3. Окъумакъ ичюн мальземе (материал).
4. Эзберлемек ичюн метинлер джедвели.

3 – сыныф (35 саат)

I – семестр – афтада 1 саат – 16 саат

II – семестр – афтада 1 саат – 19 саат

<p align="center">Окъув материалынынъ теркиби</p>	<p align="center">Талобелернинъ умумтасиль севиелерине девлет талаплары</p>
<p>1.Метин устюнде чалышув алышкъанлыкълары. Метинни динълемеге ве анъламагъа билюв. Догъру, тюзгюн, анълап, бутюн сѣзлерни нормаль тезликте окъумагъа билюв; эсер муэллифлерининъ адыны ве сойадыны бильмек. Азнкине коре икяе, суаль, нида джумлелерини ифадели окъумагъа, джумле биткенини сеснен косътермеге билюв. Метинде янъы сѣзлерни тапмагъа, оларнынъ манасыны лугъаттан кыдырып тапмагъа я да оджадан сорап бильмеге билюв. Метиннинъ къурулышыны бельгилемеге билюв (башы, эсас кысмы, сонъу). Метиннинъ мевзусыны, эсас фикирини, тасвирленгенлерге муэллифнинъ дуйгъуларыны, къараманларны бельгилемеге, оларнынъ табиятыны анъламагъа бильдирюв. Метиннинъ бедий ифаделигини, тасвирий элементлерини, фикирлешювни бельгилемеге билюв: аталар сѣзю, тапмаджа, сайым, тезайтым, масал, икяе, шиир. Метин устюндн чалышув.</p>	<p>Талобе: догъру, керекли тезликте окъуй ве окъугъаныны анълай; образлы ифаделерни, кочъме маналы сѣзлерни тапа; окъугъаныны бутюнлей ве кысмен айтып бермеге (таарифлемеге) биле; шиирлерни эберден ифадели окъуй; чешит жанрда метинлер окъуй; янъы сѣз, сѣз бирикмелерини догъру теляффуз эте, актив сѣзлюгине кирсете; окъулгъан метинни гъайрыдан икяе эте; оджа ярдымынен метинни кысымларгъа боле, адыны къоя; къараманнынъ табият чизгилерини, онынъ япкъан ишлерининъ сеbebини анълай. окъулгъан метиннинъ мевзусыны ве эсас фикирини бельгилей; окъугъаныны айтмагъа (икяе этмеге) биле; ресим боюнджа икяе эте; давушнен окъув техникасыны мукеммелештире; хаялдан ве метин мундериджесине эсасланып къараманнынъ таарифли суретини тасвирлей; къафиеленген сѣзлерни ве онъа коре берильген сѣзге келишликли къафиели сѣзлерни къошмагъа биле.</p>
<p>2. Китапнен чалышув. Китапнынъ ве муэллифнинъ адыны акъылда тутмагъа, китапны бакъып чыкъмагъа ве керекли саифесини тезден тапмагъа билюв. Мундеридже. Китапнынъ ады, ресимлери. Шрифтлерни айырмагъа ве метинде оларнынъ эмиетини анъламагъа билюв. Китапнынъ малюматлы тертиби. Бала меджмуалары. Оларнынъ мундериджесини анъламакъ. 2-3 шаир ве яызджынынъ дерсте огренильген эсерлерини, бала китапларынынъ адларыны бильмек. Китапханеде чалышув. Окъув боюнджа кунъделик дефтерини алып бармагъа билюв.</p>	<p>Талобе: китапнен чалышув къаиделерни, окъув гигиенанынъ къаиделерини анълата ве куте; мундериджеде муэллифнинъ ве метиннинъ адыны тез тапа, лугъаттан зарур сѣзлерни тапа; китапнынъ адына, ресимине бакъып, мундериджеси не акъкъында олгъанынынъ фаркълай; китапнынъ илявелерининен файдаланмагъа биле; оджанен берабер чалышылгъан я да бир-де-бир макъсаднен мустакъиль окъумакъ ичюн тевсие этильген бала меджмуаларынынъ, газетлернинъ адларыны биле; бир-де-бир шаирнинъ, яызджынынъ эсерини я да халкъ эсерини биле, элифбе косътергичинен мустакъиль оларакъ китапны сайлап алмагъа биле;</p>

китапханеде булунув кѡаиделерини биле.
окѡуйыджынынъ кунъделик дефтерини алып
бара;

1. Окѡумакъ ичюн материал

Къыскѡа, мундериджеси саде олгъан бедий эсерлер ве ильмий-популяр макъалелер.

Окѡумакъ ичюн чешит жанрда метинлер: масаллар (халкъ масаллары ве муэллифи олгъан масаллар) икяелер, шиирлер, айненилер, аталар сѡзлери ве айтымлар, шиирий хайырлавлар, текерлемелер, тезайтымлар, тапмаджалар, бала оюнлары.

Окѡув мевзулары: балаларнынъ яшайышы; достлукъ, аркъадашлыкъ, оюнлар; буюклернинъ яшайышындан вакъиалар; тувгъан улькемиз, Къырым, табиат, айванлар акъкъында; халкъ адетлери акъкъында; къырымтатар шаир ве язджылары, оларнынъ эсерлери.

2.Эзберден огренмек ичюн материал

3-4 тапмаджа, 2-3 сайым, 4-5 тезайтым, 2-3 аталар сѡзю, 2 бала оюны, 2 айнени, 1-2 сес шиيري, 1-2 шакъа (лятифе), шаирлер язгъан 8 шиирлер ве 3 адет йыры.

«Наврез байрамы» – адет йыры, «Ягъ-ягъ, ягъмурым», «Къар япалакълана», «Бааръ кельсе».

Шаирлер язгъан шиирлер:

1. Осман Амит «Кузь».
2. Юсуф Аким «Юзюмджи къарт».
3. Риза Халит «Сагъ ол!».
4. Ашыкъ Умер «Сувукъ кыш муддети кечти».
5. Билял Мамбет «Озен».
6. Юнус Темиркъая «Талелелерге».
7. Э. Къафадар «Наврез кельди».
8. Черкез Али «Къырым – меним анамдыр».

4 сыныф (35 саат)

I – семестр – афтада 1 саат – 16 саат

II – семестр – афтада 1 саат – 19 саат

Окѡув материалынынъ теркиби	Талелелернинъ умумтасиль севиелерине девлет талаплары
<p>1. Окѡумагъа ве метиннен чалышмагъа билюв. Догъру, тюзгюн, нормаль тезликте окѡугъаныны анъламагъа билюв. Джумлелерни догъру, аэнкнен айтмагъа, манасына коре токътавлар япмагъа, муим сѡзлерни давушнен айырмагъа билюв. Сыныфта огренильген эсерлер муэлифлерининъ адларыны, сойадларыны билюв. Шиирлерни ифадели окѡумагъа билюв. Тасвирленген вакъиаларнынъ мантыгына уйгъун кетишатны анъламагъа билюв. Метинде сатырбашынынъ эмиетини</p>	<p>Талеле: догъру ве муайен тезликте окѡуй ве окѡугъаныны анълай; догъру теляффуз этип давушнен окѡуй; шиир, тапмаджа, аталар сѡзлерини эзберден окѡуй; эдебий жанрларны айыра (икяе, шиир, къысса, масал, эфсане); таныш олмагъан метинни ичинден окѡуй ве окѡугъаныны анълай; окѡулгъан метиннинъ мевзусыны ве эсас фикирини бельгилей; бедий ифаделерни тапып, оларнынъ эмиетини анълата;</p>

<p>анъламагъа билюв. Метиннинъ мевзусыны ве эсас фикирини бельгилемеге билюв. Метиннинъ башыны бельгилемеге билюв. Тасвирлев, фикирлешюв элементлерини тапмакъ. Эпитет, кыяслав, кочъме манада къулланылгъан сёзлер. Метиннинъ мундериджесини кыскъадан айтмагъа, вакъиалар, олгъан шейлер, кылыкълар, оларгъа муэллифнинъ мунасебети акъкъында фикирлешмеге билюв.</p>	<p>метин мундериджени сайлай ве кыскъадан айта; метиннинъ башыны, эсас кысмыны, сонъуны тапа, метинни кысымларгъа боле ве оларнынъ адларыны къоя, метинге план тизе; буюк метиннинъ айры ерлерини динълеп анълай; метиндеки бедий усулларыны тапмагъа биле; эсер къараманларынынъ табиатыны анълай, оларны тасвирлей, кылыкъларына кыймет кесе;</p>
<p>2. Китапнен чалышув. Китапнен къулланув къаиделери. Окъув гигиенасы. Учюнджи сыныфта шекилленген алышкъанлыкъларыны мукеммеллештирюв. Окъуйджы медениетини инкишаф этюв. Эсерлер джыйынтыкъларынъ мевзусы. Китапкъа аннотация. Китапханеде чалышув. Окъув боюнджа кунъделик дефтерини алып бармагъа билюв.</p>	<p>Талебе: китапнен къулланув къаиделери, окъув гигиенанынъ къаиделерни анълата ве куте; муэллифине ве китапнынъ адына эсасланып китапханеде мустакъиль оларакъ китап сайлап алмагъа биле; мундеридже, аннотация, титул саифенен танышув, джыйынтыкъларынъ мевзусыны (2-3 эсер) тапа; окъуйджынынъ кунъделик дефтерини алып бармагъа биле.</p>

1. Окъумакъ ичюн материал

Муэллифлер язгъан икяелер, шиирлер, эфсанелер, халкъ агъыз яратыджылыгъы эсерлери, ильмий-популяр макъалелер.

Жанрлар: 3-нджи сыныфта огренильгенден гъайры басня, эфсане, пьеса.

Окъув мевзулары: тувгъан юртума севгим, табият, Къырым ве кырымтатар тили, халкъ адетлери, анъанелер, адамлар акъкъында, оларнынъ табиаты, иши, бала оюнлары, эгленджелер, айры кырымтатар шаир ве язиджылары, оларнынъ эсерлери, урф-адетлер ве халкъ байрамлары.

2. Эзберден огренмек ичюн эсерлер.

2-3 тезайтым, 3-4 аталар сёзю, 4 тапмаджа, 2-3 халкъ йыры, 8-9 шаирнинъ шиирлери.

М. Къаракъамель «Алтын кузь».

Эшреф Ибраим «Эки огъул».

Зиядин Джавтобели «Бир йыл, он эки ай дёрт мевсим» (парча).

Закир Къуртнезир «Будыр меним Ватаным».

Джемилъ Кендже «Турналар кочелер».

Эшреф Шемъи Заде «Къыш келе».

Ашыкъ Умер «Ангимиз аля чечекмиз».

Билял Мамбет «Фидан».

Мемет Нузет «Сычан ве мышыкъ».

